

Driemaandelijks tijdschrift
achttiende jaargang nummer 4
December 1995

Orgelkunst

ORGELKUNST

XVIIIde jaargang, nummer 4 — december 1995

Driemaandelijks tijdschrift uitgegeven door de
v.z.w. Vlaamse Vereniging ter Bevordering van de Orgelkunst
ISSN 0776-9350

Hoofdredacteur

Kamiel D'Hooghe

Redaktieraad

Luk Bastiaens, Antoon Fauconnier, Dr. Bernard Huys, Prof. Dr. Ewald Kooiman (NI), Ghislain Potvlieghe, Patrick Roose, Dr. Harald Vogel (D.).

Medewerkers

J. Boyer (F), J. Braekmans, J. Brock (U.S.A.), W. Callaert, P. Cré, H. De Backer, Dr. J. De Bie, B. de Leersnyder (F), G. De Swerts, J. D'Hont, J. Eeckeloo, F. Geysen, E. Goedleven, E. Hallein, K. Hoek (NI), G. Hoornaert, F. Jaspers (NI), Y. Knockaert, A. Kurris (NI), M. Lemmens, D. Liévois, L. Lohmann, J. Meersmans, Dr. G. Moens-Haenen, J. Moors, Dr. G. Peeters, R. Plovie, A. Rössler (D), E. Saveniers, Y. Senden, Dr. G. Spiessens, K. Stout (U.S.A.), F. Van Bree, J. Van Landeghem, M. Verstegen, G. Willems, T. Waegeman.

Secretariaat

Agnès Dumon, Beiaardlaan 1, B-1850 Grimbergen.

Abonnement

België : 400 BF.

Nederland : 300 — FL.

Andere landen : 600 BF.

Steunabonnement : 1.000 BF.

— postrekeningnummer : 000-1587551-49
van V.V.B.O., v.z.w., 1850 Grimbergen (met vermelding : abonnement Orgelkunst).

— In Nederland : Rekeningnummer 85.80.98.474 van Kamiel D'Hooghe met vermelding ; «Abonnement Orgelkunst».

Voor de inhoud van de ondertekende artikels zijn alleen de auteurs verantwoordelijk.

Overname van artikelen is slechts toegestaan na schriftelijk verkregen toestemming van de redaktieraad.

Inhoud

		blz.
Ten geleide	<i>K. D'Hooghe</i>	147
De Orgelmis (II)	<i>J. Anaf</i>	148
Het Schnitger-orgel van de kathedraal te Mariana en de Braziliaanse orgelcultuur	<i>L. Lohmann</i> (vert. <i>L. Bastiaens</i>)	161
Op welk orgel kan je op een verantwoorde manier muziek vertolken uit de XXste eeuw	<i>Y. Senden</i>	166
Orgels : Bolderberg, Oostkamp, Herfelingen-Herne, Heverlee, Asse	<i>L. Bastiaens & K. D'Hooghe</i>	176
Knokke : 4de improvisatieconcours	<i>K. D'Hooghe</i>	182
Eerste Vlaamse Orgeldagen	<i>R. Plovie</i>	184
Ter bespreking		186
Mededelingen		188
Agenda		191
Orgeltijdschriften		192

L. S.

Orgelkunst, biedt met dit nummer het slotakkoord voor 1995 aan. De orgelcultuur, enigszins verbonden met een vroegere orde, code en context, stijl en maatschappij, heeft haar plaats in de postmoderne gesecculariseerde maatschappij. Deze financiert voor een belangrijk deel, via de belastinggelden van allen, de opleiding van organisten en kerkmusici, de restauratie van historische orgels, de betoelaging van concerten en de vergoeding van organisten. Om de orgelkunst verder te laten leven en groeien is er naast bezinning over liturgie en kerkmuziek, ook nood aan aanpassingen van de orgelcultuur binnen de hedendaagse maatschappij met haar veelheid aan denkpatronen en levensopvattingen. *Orgelkunst '96* wil een passend antwoord zoeken, hierbij vooral beducht voor vervlakking.

Om de onvoltooide Vlaamse orgelsymfonie verder uit te werken wordt een oproep gedaan op alle abonnee's om de brug naar de 19de jaargang op een vlotte wijze te laten verlopen door een prompte betaling van de nieuwe jaargang, waarvan de prijs op een enigszins realistische wijze is aangepast. Een jaarabonnement kost thans 500 BEF, of 30 NLG. In de hogere kostprijs zijn ook de verhoogde verzendingskosten opgenomen. Wie *Orgelkunst* een extra duwtje in de rug wil geven kan een steunabonnement opnemen voor de prijs van 1.000 BEF. Met speciale dank zou de vereniging graag een erelidmaatschap verlenen aan schenkers van 2.000 BEF of meer.

De 19de jaargang wil volgende facetten belichten :

orgelbeleid en orgelpraktijk,
orgelbouw en orgelrestauratie,
orgelspel en orgelcompositie,
liturgische orgelpraktijk en concertant orgelspel,
orgelstudie en orgelpedagogie,
lokaal, regionaal, en internationaal orgelgebeuren,
publikaties en opnamen.

Graag zet de redactie zich verder krachtig in om de klanken en de bewegingen van het orgel te laten uitdeinen. Daarbij worden geen paradoxen geschuwd : kunstambachtelijke technieken worden met zorg gekoesterd, nieuwe orgelmuziek en hedendaagse musiceerpraktijken eveneens. Weelderige barokke ornamentiek kan best gedijen naast verheven soberheid.

K. D'Hooghe.

De Orgelmis (II)

Jef ANAF

Redactionele inleiding

De orgelmis stoelt op de alteratimpraktijk in de mis. Ze bestaat uit versetten die de organist meestal improviseert. Nochtans is de orgelmis ook in de orgelliteratuur sterk vertegenwoordigd: van de CODEX FAENZA 117 tot in de 19de eeuw met Fétiens en Lemmens bijvoorbeeld. Je moet ze bekijken in samenhang met de liturgie, het gregoriaans en de kerkelijke wetgeving.

3. Orgelmisliteratuur

3.1. Improvisatie

Boven alles is de vroegere alternatimpraxis een improvisatiekunst. Elke organist wordt geacht om tijdens een misviering versetten uit zijn mouw te schudden. Bij de aanstelling van een organist test men steeds ook zijn improvisatietalent. De vroegste opgave van de organist binnen de katholieke eredienst is terug te voeren tot drie basisvaardigheden. Met Hans Buchner (1483-1538) zijn ze als volgt samen te vatten (*Fundamentum organiscandi*, 1520): het vrije preluderen (inleidend spel), het in tabulatuur brengen van vocale muziek (zelfstandig orgelspel) en het contrapunteren van gregoriaanse gezangen (alternatimspel) (13). Ofschoon een improvisatiepraktijk is de alternatimmuziek in de orgelliteratuur van bij het begin sterk vertegenwoordigd. Maar je moet die literatuur juist inschatten. Het gaat om een soort van modellen die «grootmeesters» opstellen voor «minder begaafden». Er verschijnen inderdaad allerlei fundamenta of leerboeken die menige voorbeelden en raadgevingen verstrekken over de improvisatiekunst.

De klaviermuziek is gegroeid vanuit de improvisatie op en vanuit de transcriptie van vocale muziek. De band met het gregoriaans ligt mee besloten in het aanwenden van de cantus firmustechniek. De versetten leunen tot in de 17de eeuw sterk aan bij het melodisch gegeven dat ze behandelen. En in de 19de eeuw opnieuw. Maar dit is een aparte studie natuurlijk. In de muziekvoorbeelden verder in de tekst krijg je hiervan een

idee. We mogen niet vergeten dat de versetten, en zeker het eerste, ook fungeren als intonatie voor de zang.

Daarnaast zijn in de literatuur ettelijke reeksen versetten voorhanden in de 8 diverse kerktoneaarden. Ze vertonen geen aanwijsbare melodische verwantschap met de misgezangen. De organisten moeten zelf de versetten kiezen in de modus van het gezang waarbinnen ze alterneren.

Als voorbeelden noem ik de Belgische componist Lambert Chaumont (ca. 1630-1712) met zijn *Pièces d'orgue sur les 8 tons* opus 2 (1695) (14) en de Franse componist Jacques Boyvin (1694-1706) met zijn *Premier Livre d'orgue* (1690) (15).

De overgeleverde orgelmissen zelf bestaan bijna exclusief uit versetten voor het ordinarium. Dit is te verklaren vanuit praktische overwegingen: in tegenstelling tot het proprium is het ordinarium niet aan een bepaald feest gebonden. We stellen hetzelfde verschijnsel vast in de vocale meerstemmigheid. En ook de uitgevers hebben hier oren naar. Maar daarnaast vinden we in die orgelmissen naderhand ook zelfstandige orgelstukken voor de Consecratie en ter vervanging van bepaalde propriumgezangen.

Uit het Westeuropese orgelmisrepertorium geef ik ter illustratie een aantal voorbeelden in chronologische volgorde.

Voor de illustraties kies ik telkens de aanzet van het Kyrieverset uit orgelmissen die gebaseerd zijn op de vierde mis (16). Het Kyrie hieruit staat bekend onder de tropenaam *Cunctipotens genitor*. In Italië krijgt deze IVde mis de naam *Missa Apostolorum* mee. Ziehier het gregoriaanse model (17):

3.2. 15de eeuw

In de *Codex Faenza 117* (ca. 1400), in het *Fundamentum organiscandi* (1452) van Conrad Paumann (ca. 1410-1473) en in het *Buxheimer Orgelbuch* (1460-70) treffen we al rudimentaire orgelmissen aan.

Hier is een voorbeeld uit de *Codex Faenza* (18):

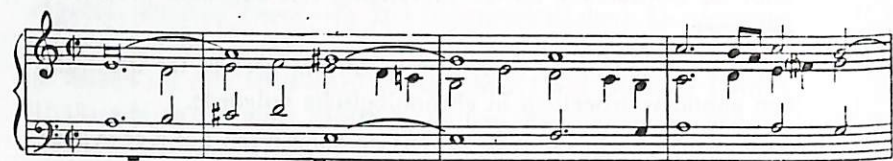

Het Kyrie is duidelijk als cantus firmus aanwezig in de onderstem.
3.3. 16de eeuw

In de 16de eeuw vinden we orgelmissen bij Hans Buchner (1483-1538), bij Pierre Attaignant (ca. 1494-1551/52), bij Girolamo Cavazzoni (ca. 1525-na 1577), bij Andrea Gabrieli (ca. 1510-1586) en vele anderen.

Als voorbeeld neem ik G. Cavazzoni (19) :

De structurele band met het gregoriaanse model beprekt zich hier tot het overnemen van het incipit (in de bovenstem) en de tonaliteit. Hierrond zijn de andere stemmen vrij gegeven.

3.4. 17de eeuw

Conform het *Caeremoniale Episcoporum* duiken in de orgelliteratuur van na 1600 zelfstandige orgelstukken op die de propriumgezangen vervangen. In Italië bij Frescobaldi b.v. (cf. infra). Toch voorziet Frescobaldi nog Kyrieversetten. Hier is het eerste verset uit de *Missa delli Apostoli* (= *cunctipotens*) (20) :

De cantus firmus ligt in de bovenstem. Je merkt dat de andere stemmen gebruik maken van melodisch materiaal dat uit de cantus firmus is afgeleid.

In Frankrijk bereikt de orgelmis in de 17de eeuw een hoogtepunt met figuren als Guillaume Nivers (ca. 1632-1714), Nicolas-Antoine Lebègue (1631-1702), André Raison (vóór 1650-1719), François Couperin le grand (1668-1733), Nicolas de Grigny (1672-1703) en Louis-Nicolas Clérambault (1676-1749). Er ontstaat een uniek samengaan van de gebruiken in de katholieke liturgie, de heersende trends in de wereldlijke muziek en de bouw van het klassieke Franse orgel met zijn rijk kleurenpalet. Hier is de aanzet van het eerste Kyrieverset uit Couperins *Messe pour les paroisses* (21) :

De cantus firmus ligt in de tenor («en taille») in hele noten. Hier moeten we wel een eigentijds ceremoniale uit Parijs (1662) in rekening brengen. Hierin wordt uitdrukkelijk verzocht om toch tenminste in het eerste verset van elk gezang de cantus firmus duidelijk te laten horen. Dit verzoek heeft natuurlijk te maken met de steeds kleiner wordende structurele relatie tot het gregoriaans. Dat manifesteert zich b.v. in Couperins *Messe pour les couvents*.

In Vlaanderen is de orgelmis aanwezig in het werk van Abraham van den Kerckhoven (1618-1701) : enerzijds één orgelmis (zonder Credo) en één afzonderlijk *Gloria de beata*; anderzijds versetten in de diverse kerktoonaarden. Hier is een voorbeeld (22) uit de *Missa duplex (= cunctipotens)* :

Dit verset combineert de kenmerken van de versetten van Cavazzoni en Frescobaldi.

3.5. 18de eeuw

Na 1700 is de orgelmis over haar bloeiperiode heen, vooral omdat het orgel in toenemende mate als solo- en begeleidingsinstrument aantreedt (23).

In de 18de eeuw blijft Frankrijk de trendsetter. Voorts komen de zgn. *messes en noëls* tot ontwikkeling. In de voorname kerken in Parijs is dit een attractie. De organist wordt entertainer : elk verset is gebaseerd op een volks kerstlied. Claude-Bénigne Balbastre (1727-99) is vermaard om zijn geïmproviseerde «messes en noëls».

Interessant zijn verder Michel Correttes (1709-95) *Quatre messes à deux voix égales, avec l'accompagnement de l'orgue à l'usage des dames religieuses*. De tweede en derde mis doen het orgel niet enkel alterneren met gregoriaans maar ook met polyfone zettingen.

Dat was al eerder het geval in Marc-Antoine Charpentiers (1645/50-1704) meerstemmige *Messe pour le Port Royal* (late jaren 1680). Hierin voorziet hij op bepaalde plaatsen orgelinterventies in de vorm van versetten. Ze zijn niet uitgeschreven, maar de componist duidt in de partituur precies aan waar ze (geïmproviseerd) moeten voorkomen. Er is hier dus afwisseling tussen meerstemmig koor en meerstemmig orgel.

3.6. 19de eeuw

In de 19de eeuw zijn er nog steeds orgelmissen (en vanaf nu ook harmoniummissen). In Frankrijk bijvoorbeeld (24). Ook bij ons in België, o.a. bij Fétis (1784-1871) en Lemmens (1823-81). In deze missen zijn daarenboven begeleidingen voorzien voor de gregoriaanse zang. Ook dat laatste aspect betrek ik graag in de volgende bespreking.

3.6.1. François-Joseph Fétis

Fétis publiceert in 1840 bij Lemoine in Parijs 6 *Messes faciles pour l'orgue*. Ze verschijnen in 6 afleveringen. Hij schrijft deze orgelmissen voor de opleiding van de orgelstudenten aan het conservatorium en voor de dorpsorganisten.

We nemen als illustratie de derde aflevering : *Messe des solennels majeurs ou fêtes de première classe*.

In *Avertissement à l'organiste* lezen we : *Dans les grandes solennités de L'église, où cette messe doit être chantée, le chant est plus lent que dans les messes de doubles et des dimanches, et les versets doivent être plus longs et plus travaillés. On ne doit donc pas être étonné que celle-ci soit moins facile et plus étendue que les autres. Elle exigera plus d'étude de la part des organistes qui ne sont point avancés; cependant elle ne ren-*

septiemakkoord. Fétis past het principe toe van de cadensgebonden harmonie met T-D- en Sd-functies. Bemerkt ook de chromatische beweging in de bas van maat 3, tweede systeem. Melodisch valt de gis op in de bovenstem. Het is een overblijfsel van de vroegere musica ficta.

Ritmisch zijn de noten gelijkwaardig : de melodie verloopt in halve noten; op de rustpunten staan hele noten.

Deze begeleiding beantwoordt compleet aan de toen algemeen gebruikelijke trage voordracht van het gregoriaans : de cantus planus. In het Frans spreekt men van «plain-chant». Men zingt alle noten los van elkaar, even lang, hamerend en zwaar. Vandaar de uitdrukking «battre les notes».

Na het tweede Kyrie volgen achtereenvolgens : *priemier Verset*, de begeleiding van het eerste Christe, *deuxième Verset*, de begeleiding van het derde Christe, *troisième Verset*, de begeleiding van het voorlaatste Kyrie, en *Conclusion* voor orgel. Je merkt dat Fétis zijn inleiding niet aanduidt met de term verset, hoewel dit in de praktijk (inleiding = eerste verset) op hetzelfde neerkomt. Bij Lemmens is dit ook zo.

3.6.2. Jacobus Nikolaus Lemmens

Tien jaar na de 6 missen van Fétis verschijnt in 1850 Lemmens' *Nouveau Journal d'Orgue à l'usage des organistes du culte catholique*. Hierin zijn o.a. versetten naast orgelbegeleidingen op gregoriaanse gezangen aanwezig.

Prelude.

The image shows three systems of musical notation for a piano prelude. Each system consists of a treble and bass clef staff. The first system is a 4-measure phrase. The second system is an 8-measure phrase. The third system is an 8-measure phrase. The music is in a simple, rhythmic style with a clear harmonic structure.

The image shows three systems of musical notation for a Kyrie. The first system is titled 'Kyrie, Chœur.' and shows a vocal line with the lyrics 'Ky - ri - e' and a piano accompaniment. The second system is titled 'Verset. Religieux.' and shows a vocal line with the lyrics 'e - lei - son.' and a piano accompaniment. The third system shows a piano accompaniment. The music is in a simple, rhythmic style with a clear harmonic structure.

On accompagne le Plain-chant, avec les jeux de fond de 16, 8 et 4 pieds.

Nouveau Journal d'Orgue.

Voor de bespreking laat ik eerst Lemmens zelf aan het woord vanuit zijn tekst in *Journal d'orgue*. In «Uitleggingen wegens de orgelbegeleiding van den koorzang», vinden we de beginselen die hij huldigt : exclusief gebruik maken van consonante akkoorden, de begeleiding altijd eindigen op de tonica, begeleiden in 4 stemmen met de melodie in de bovenstem, noot tegen noot, met de bas in het pedaal, en de andere stemmen verdeeld over beide handen (dus niet : de bovenstem in de r.h. en de andere 3 stemmen in de l.h.). Op die manier kan je ook beter binden. Tot zover Lemmens.

Ik geloof dat dit allemaal klopt als we de partituur bekijken. Aan het slot schrijft Lemmens in zijn «toelleggingen» : *Ons begeleidingsstelsel, hoewel door alle deskundige mannen goedgekeurd, verschilt veel te zeer van al wat men tot nu toe plagt te doen, dan dat het zonder tegenstribbeling zou doorgaen. Doch, naer maete dat de ernstige studien zullen hernemen, zullen dan ook de vooroordelen vallen; en weldra zal het ware en echt schoone zegepralen over alle onbezonnene sleur en slenter.* Einde citaat

Dat klopt ook, geloof ik.

Deze begeleiding is in tegenstelling met die van Fétis volstrekt diatonisch. Alle noten zijn laddereigen. Anders dan bij Fétis is ook de tekst van het Kyrie onder de noten aangebracht. En de noot gis van daarnet is verdwenen.

Maar ook op ritmisch vlak is het verschil met Fétis groot. We merken dat Lemmens een spel speelt tussen binair en ternair. Let wel, het gaat hierbij om *musique non mesurée*. Zo blaast hij het gregoriaans ritmisch leven in. De *cantus planus* verdwijnt.

Lemmens lijkt de kwadraatnoten mensuralistisch uit te werken waarbij de longa = q.; de brevis = q, en de semibrevis = q. Vergelijk met het Kyrie uit de Mechelse uitgave (Mechelen, Hanicq, 1854) :

IN DUPLICIBUS ET SOLEMNIBUS DIEBUS.

1 Modus Irreg.

Ky-ri-e, le-i-son. ter. Christe, son. ter. Ky-ri-e, Ky-ri-e,

Zijn prelude is helemaal gebaseerd op de kop van de kyriemelodie en is in dezelfde modus uitgewerkt. De slotnoot in de bovenstem reikt de zangers de begintoon aan. Zeer geslaagd als intonatie.

Ook het verset laat duidelijk de band horen met de kyriemelodie. Het moet gespeeld op een ander klavier met een zacht spel. De versetten zijn korter dan bij Fétis.

Bemerk tevens dat de eindcadens van het verset plagaal is. Lemmens merkt in zijn «uitleggingen» op dat bij volmaakte sluitingen het gezang te veel versneden wordt in brokstukken, zodat er geen eenheidservaring meer is.

En we blijven nog eventjes bij Lemmens om zijn evolutie op het gebied van gregoriaanse begeleiding aan te geven. Ouder geworden, doet Lemmens *mea culpa*, en verwerpt zijn vorige begeleidingen. Hij test zijn *chant grégorien rythmé et accompagné* uit in diverse huisconcerten. Verschillende van deze begeleidingen staan in het tweede deel van zijn *Œuvres inédites* (26) :

12.

Kyri-e, le-i-son. ter. Christe, le-i-son. ter. Ky-ri-e, le-i-son. bis. Ky-ri-e, le-i-son.

De begeleiding verloopt niet meer noot tegen noot. Nu is het een zogenaamde ritmische of groepenbegeleiding geworden. Samenhangende notengroepen zijn in één akkoord gevat. Het gaat om een diatonische begeleiding die onder samenhangende notengroepen, met gebruik van doorgangsdissonanzen, één akkoord zet. Het wordt bepaald door de ritmische zwaartepunten. Zo zing je het gregoriaans vlotter.

Ook de frasering is anders geworden, en bij de inzet verschilt de tekstplaatsing. In de begeleiding zijn ook met laddereigen noten aanwezig. Lemmens is in zijn Kyrie overgestapt op een louter binair ritme. Je merkt het b.v. aan de achtste noten. Verderop staan dan weer ternaire verdelingen.

Epiloog

Het is niet zo makkelijk om opnames te vinden van orgelmis-literatuur waarbij de versetten effectief afwisselen met gezongen gedeeltes. We juichen toe dat men daar de laatste tijd wel aan denkt (27). De beurtrol orgel-koor is niet allen een weergave van de vroegere praktijk en dus levensecht, maar ze werkt tegelijk een groter muzikaal eenheidsgevoel in de hand, vooral daar waar de versetten de toon aangeven voor de daaropvolgende zang. Zo krijgen we een kleurrijke reconstructie van een misverloop in een bepaalde tijd. Met klankbeelden die we niet direct vermoeden.

Anderzijds is het ook verheugend dat recente musicologische studies het orgel en het gregoriaans kaderen in het geheel van de liturgie, vaak in relatie met de meerstemmigheid (28).

Na het *Deo Gratias* van zijn *Messe pour les paroisses* schrijft Couperin : *La messe est ditte, allons diner*. In deze orgelmis zijn 21 orgelinterventies aanwezig : de negentien klassieke versetten naast één verset voor het *Deo Gratias* en één zelfstandig orgelstuk voor het offertorium. Net evenveel stukken als er koraalbewerkingen zijn in Bachs zogenaamde orgelmis. Maar dit is louter toeval. Bachs orgelmis heeft geen enkele affiniteit met de echte orgelmis (29).

(13) Deze omschrijvingen komen overeen met :

— *via ludendi*

— *ratio transferendi compositas cantiones in forma organistarum, quam tabulatorum vocant*

— *ratio quemvis cantum planum redigendi ad iustas duarum, trium aut plurium vocum diversarum symphonias.*

(14) Lambert CHAUMONT : *pièces d'orgue sur les huit tons*, editie Jean FERRARD, Parijs, Heugel, *Le pupitre*, XXV, 1970, 148 p.

(15) Jacques BOYVIN : *Premier Livre d'orgue*, Parijs, uitgegeven in de reeks *L'Astrée*, Parijs, Les Editions Ouvrières, 1969 in twee volumes. Presentatie en revisie zijn van Jean BONFILS.

(16) Als basis voor de versetten van het ordinarium worden naast de IVde mis vooral de IXde (*cum júbilo*) en de XIde (*orbis factor*) het meest gebruikt.

(17) *Graduale Romanum*, Mechelen, Dessain, 1951, p. 14*.

(18) *Corpus Mensurabilis Musicae 57. Keyboard music of the late Middle Ages in Codex Faenza 117*, uitgegeven door D. PLAMENAC, American Institute of musicology, 1972, p. 1.

(19) FUSER, I. : *Classici Italiani dell'organo*, Padua, 1955, p. 39.

(20) Girolamo FRESCOBALDI : *Fiori musicali 1635*, uitgegeven door Pierre PIDOUX, Kassel, Bärenreiter, 1954, p. 24.

(21) COUPERIN : *Pièces consistantes en deux messes*, uitgegeven door P. BRUNOLD, L'Oiseau-Lyre, Monaco, 1949, p. 11.

(22) VAN den KERCKHOVEN, Abraham : *Werken voor orgel*, uitgegeven door J. WATELET : *Monumenta musicae Belgicae*, Antwerpen, 1933, p. 40, nr. 107.

(23) FELLERER, K.G. : Die Orgel als Solo- und Begleitinstrument, in : *Geschichte der katholischen Kirchenmusik*, band 2, Kassel, Bärenreiter, 1976, pp. 125-128.

(24) BUSCH, Hermann : Die liturgische Aufgaben der französischen Orgel im 19. Jahrhundert, *Osterreichisches Orgelforum*, Pönten, Weidl, 1988, pp. 123-132.

(25) In zijn boek. *Die Begleitung des gregorianischen Chorals im neunzehnten Jahrhundert*, schrijft WAGENER op p. 26 dat hij in sommige Duitse bronnen heeft gevonden dat de voordracht zich richt naar de graad van het feest. En hij citeert : «An geringen Festen ist der Ton tiefer und das Tempo schneller, an hohen Festtagen ist der Ton höher und das Tempo sehr langsam».

(26) LEMMENS : *Œuvres inédites. Tome deuxième. Chants liturgiques*, Leipzig en Brussel, Breitkopf & Härtel, 1884, 117 p.

(27) Ik geef hier enkele recente opnames :

— CD XCP 5003 : Nivers : *La Messe Hymne Pange Lingua* (Extrait du 2ième Livre d'Orgue daté de 1667 : *Livre d'orgue contenant la messe et les hymnes de l'église*) : John Elwes, tenor + organist Frédéric Munoz op het historisch orgel van Saint-Guilhem-le-Désert.

— BNL 112725 A/B : Couperin : *Messe à l'usage des paroisses, Messe à l'usage des couvents* (avec alternance de plain-chant); Bernard Coudurier aan het historisch orgel van de kathedraal van Albi en Michel Lapleîne, zang.

— MF 4509-91722-2 : Nicolas de Grigny : *Premier livre d'orgue contenant une messe et les hymnes des principales fêtes de l'année*; André Isoir, orgel, gealterneerd met gregoriaans.

(28) Voor het orgel wijs ik op WILLIAMS, Peter : *The organ in western culture, 750-1250*, Cambridge : University Press 1993. 397 pp. ISBN 0 521 41843 7; voor het gregoriaans op KELLY, Thomas Forrest : *Plainsong in the Age of Polyphony*, Cambridge, University Press, 1992, X+241 p. ISBN 0 521 40160 7.

(29) Voor meer argumentaties kan je terecht bij WILLIAMS, Peter : *The organ music of J.S. Bach, II, Works based on Chorales (BWV 599-771, etc.)*, Cambridge, University Press, 1980, pp. 177-178

GESCHENKEN GEVEN IS GESCHENKEN KRIJGEN

* Wie twee nieuwe abonnementen aanbrengt ontvangt één vroegere jaargang naar keuze.

* Wie twee vroegere jaargangen bestelt, verkrijgbaar aan de prijs van 800 BEF, ontvangt één vroegere jaargang naar keuze.

UITNODIGING VOOR HERNIEUWING

**ABONNEMENT ORGELKUNST 19de JAARGANG 1996
NOODZAAK VAN AANPASSING ABONNEMENTSPRIJS**

Het Schnitger-orgel van de kathedraal te Mariana (Minas Gerais, Brazilië) en de Braziliaanse orgelcultuur

Ludger LOHMANN

vertaling : Luk Bastiaens

In 1964 deelde de bekende Schnitger-onderzoeker Gustav Fock de Portugese organoloog Luis Esteves Pereira schriftelijk mede, dat zijn collega Rudolf Reuter (professor en hoofd van de orgelwetenschappelijke onderzoeksafdeling van de universiteit van Münster) in de kathedraal van Faro (Portugal) een «Noordduits» orgeltype heeft gezien dat hij weliswaar niet kon onderzoeken. Dit bericht vormde de aanleiding tot verder onderzoekswerk over de oorsprong van dit instrument.

Er ontstonden meerdere, gedeeltelijk juiste, spekulatieve theorieën. Belangrijke aanknopingspunten vormden twee inscripties in het orgel, enerzijds een datumopgave «1716» en anderzijds een uit het jaar 1874 stammende notitie, dat de opdracht tot opstelling van dit orgel in 1715 door het Domkapitel aan de orgelmaker João Henriquez werd gegeven.

Thans zijn de documenten van het Domkapitel uit geciteerde periode slechts fragmentarisch bewaard. In ieder geval zijn er grote bouwactiviteiten aan het hoogzaal aan te tonen. Voor 1716 zijn vele herstellingen en stembeurten aan het instrument uitgevoerd. Daarna volgen nog twee grotere ingrepen (1722 : herstelling na een aardbeving; 1743 : uitbreiding door plaatsing van horizontale trompetten). De korte tijd die zich bevond tussen de opdrachtgeving en de uitvoering van het grote instrument, deden vermoeden dat het hier niet om een nieuw, maar om een reeds bestaand instrument ging.

Gustav Fock kende het gegeven (dit was ook de reden voor zijn interesse in het orgel van Faro) dat in 1853 Siwert Meijer in de eerste Schnitger-monografie een notitie uit het archief van Schnitgers atelier had geciteerd, waaruit bleek dat Schnitger in 1701 twee orgels met elk twaalf registers, twee klavieren en een blaasbalg aan Portugal had geleverd. Men had echter aangenomen dat beide orgels in Lissabon in 1755 verwoest waren door een grote aardbeving. Tussen het orgel in Faro en Schnitger is volgende link te leggen : de orgelmaker João

Henriquez is met grote zekerheid dezelfde persoon als João Henriquez Hulencampo. Deze Hulencampo was niemand anders dan de nog in 1703 in Schnitgers werkplaats aanwezige medewerker Johann Heinrich Ulenkampf, die zich later in Lissabon vestigde en zijn naam een Portugese vorm gaf. Van deze orgelmaker restten twee kontrakten nl. uit 1711 en 1722 voor de bouw van orgels in kerken te Lissabon. Beide bestemmingsoorden werden overigens in 1755 verwoest. De in de kontrakten genoemde grootte van de door Hulencampo gebouwde instrumenten stemmen niet overeen met dat van het orgel in Faro.

Het bewijs, dat het orgel in Faro met grote waarschijnlijkheid één van beide hierboven vermelde Schnitger-orgels is, werd door Pater Marcello Martiniano Ferreira gegeven, na zorgvuldige studie van alle beschikbare documenten en onderzoek van het instrument met vergelijking van de technische kenmerken en de klankeigenschappen met de typische karakteristieken van de bekende Schnitger-orgels. P. Marcello had ook reeds in 1965 het orgel van de kathedraal in Mariana in Brazilië, dat sedert 1937 onbespeelbaar was, onderzocht en kwam op grond van de grote gelijkenis in de constructie van beide instrumenten tot het besluit dat het hier om beide door Siwert Meijer vermelde Schnitger-orgels moest gaan. De bouw van twee bijna identieke instrumenten van zulke omvang kon enkel in een groot atelier gerealiseerd zijn. Hij legde zijn bevindingen vast in een omvangrijke monografie «*Arp Schnitger : Dois Orgãos congeneres de 1701*», dat door het «Instituto Pontificio de Musica Sacra» in Rome in 1985 als dissertatie werd aangenomen. Alle informatie in dit artikel over het orgel werd uit deze monografie overgenomen.

De geschiedenis van het orgel van Mariana is als volgt te schetsen :

De stad Mariana werd in 1696 gesticht en kende, als gevolg van de toenmalige «goudkoorts», een snelle bloei, waarvan het tot op heden vrijwel volledig bewaarde, prachtige barokke stadsbeeld getuigenis aflegt. Ofschoon Mariana op architectonisch terrein werd overvleugeld door het naburige Ouro Preto, werd deze stad in 1720 tot provinciehoofdstad aangeduid en werd er in 1748 een katholiek bisdom opgericht. De in 1710/13 herbouwde hoofdkerk van de stad werd kathedraal

en behield in deze kontekst een rijkelijk interieur waartoe ook een orgel behoorde. De schenking van een instrument door de Portugese koning João V werd reeds in 1747 beslist. In 1752 werd hiervoor door orgelmaker João da Cunha in Lissabon een orgel aangekocht dat in 1753 in de kathedraal van Mariana werd heropgebouwd. In deze toestand kunnen we het orgel vandaag nog aantreffen.

Dit instrument komt, gezien het embleem boven het prospect, uit een Franciskanerkerk.

Het oeuvre van orgelmaker da Cunha is thans alleen terug te vinden in kleinere instrumenten. Zijn bouwwijze onderscheidt zich volledig van het orgel te Mariana.

De dispositie van het orgel te Mariana luidt als volgt :

Orgão principal (hoofdwerk)	Orgão positivo do peito (borstwerk)
Principal 8'	Bordão 8'
Bordão 8'	Bordão octava 4'
Octava real 4'	Quinta décima 2'
Bordão octava 4'	Décima nona 1 1/3'
Quinta real 2 2/3'	Vigésima secunda 1'
Quinta décima 2'	Flautilha 2' D
Cheio II	Cornetilha d'eccos II B
Cheio III	Cornetilha d'eccos II D
Trombeta real 8'	Dulciana 8' B
Voz humana 8' B	Dulciana 8' D
Voz humana 8' D	
Tremulant	

Omvang : CDEFGH-c''' (kort oktaaf).

Ondanks de (gedeeltelijk) Iberisch aangewende terminologie van de dispositie en enkele kleinere toegevingen aan de plaatselijke orgelbouw (vb. bas/diskantdeling tussen c en cis) is het instrument zowel naar klank als naar opbouw Schnitgeriaans. Pijpingscripties zijn met de oude Duitse «Tonbuchstaben» uitgevoerd.

Bij het orgel in Faro zijn deze stilistische kenmerken vandaag voor de speler op het eerste gezicht niet meer te achterhalen : door de Italiaanse orgelbouwer, die het instrument na de aardbeving van 1755 heropgebouwd heeft, werd niet enkel de nomenclatuur van de registers naar Italiaanse smaak veranderd, maar ook de intonatie. De in 1743 aangebrachte horizontale trompetten zijn alleen reeds optisch als een latere toevoeging te herkennen.

Na zijn «herontdekking» is het orgel van Mariana, op initiatief van en dankzij het mecenaat van Karl Richter, in de periode

1977-1984 door de firma Rudolf von Beckerath gerestaureerd. Hierbij werden de tongwerken en de mixturen van het hoofdwerk (deze laatste met gebruikmaking van enkele nog voorhanden zijnde Schnitgerpijpen) nieuw vervaardigd. De samenstelling van de mixturen is thans :

Cheio II :

C-e° : 1 1/3 + 1'
f°-c'' : 1 3/5' + 1 1/3'
vanaf cis'' : 2' + 1 3/5' (oorspronkelijk waarschijnlijk ruispijp II of tertiaan II)

Cheio III :

C-G : 1' + 2/3' + 1/2'
A-c' : 1 1/3' + 1' + 2/3'
cis'-fis' : 2 2/3' + 2' + 1 1/3'
g'-c''' : 4' + 2 2/3' + 2'

Cornetilha is een repeterende sesquialter :

C : 2/3' + 2/5'
c° : 1 1/3' + 4/5'
c' : 2 2/3' + 1 3/5'

Er werd een pedaal aan het hoofdwerk aangehangen, wat reeds door Schnitger was voorzien, maar niet uitgevoerd.

Moderne compromissen (uit praktische overwegingen ?) werden gesloten door het leggen van een evenredigzwevende stemming en door verhoging met een halve toon van de orginele toonhoogte. Bovendien is de windvoorziening, die omwille van financiële redenen o.m. bestaat uit een kleine magazijnbalg, allesbehalve bevredigend. De nieuwe registers zijn in vergelijking met het oude Schnitgerpijpwerk kwalitatief inferieur. Hoewel het orgel zich in een goede toestand bevindt ondanks het ongunstige klimaat, is om deze redenen een nieuwe restauratie wenselijk, mede gezien het feit dat dit orgel een unicum is in Zuid-Amerika. In Brazilië bevinden zich nog een hele reeks historische orgels, vooral in de verder noordelijk gelegen streek van Salvador de Bahia; deze instrumenten zijn weliswaar kleiner, en zijn gebouwd in de Iberische stijl. Nog meer historische orgels treffen we aan in Midden-Amerika en in Peru. Oude orgels in verder zuidelijk gelegen landen stammen in meerderheid uit de 19e eeuw; zo zijn er bv. alleen al in de stad Buenos Aires 11 orgels uit de werkplaats Cavaillé-Coll resp. Cavaillé-Coll/Mutin, w.o. een vierklaviersinstrument met meer dan 70 registers.

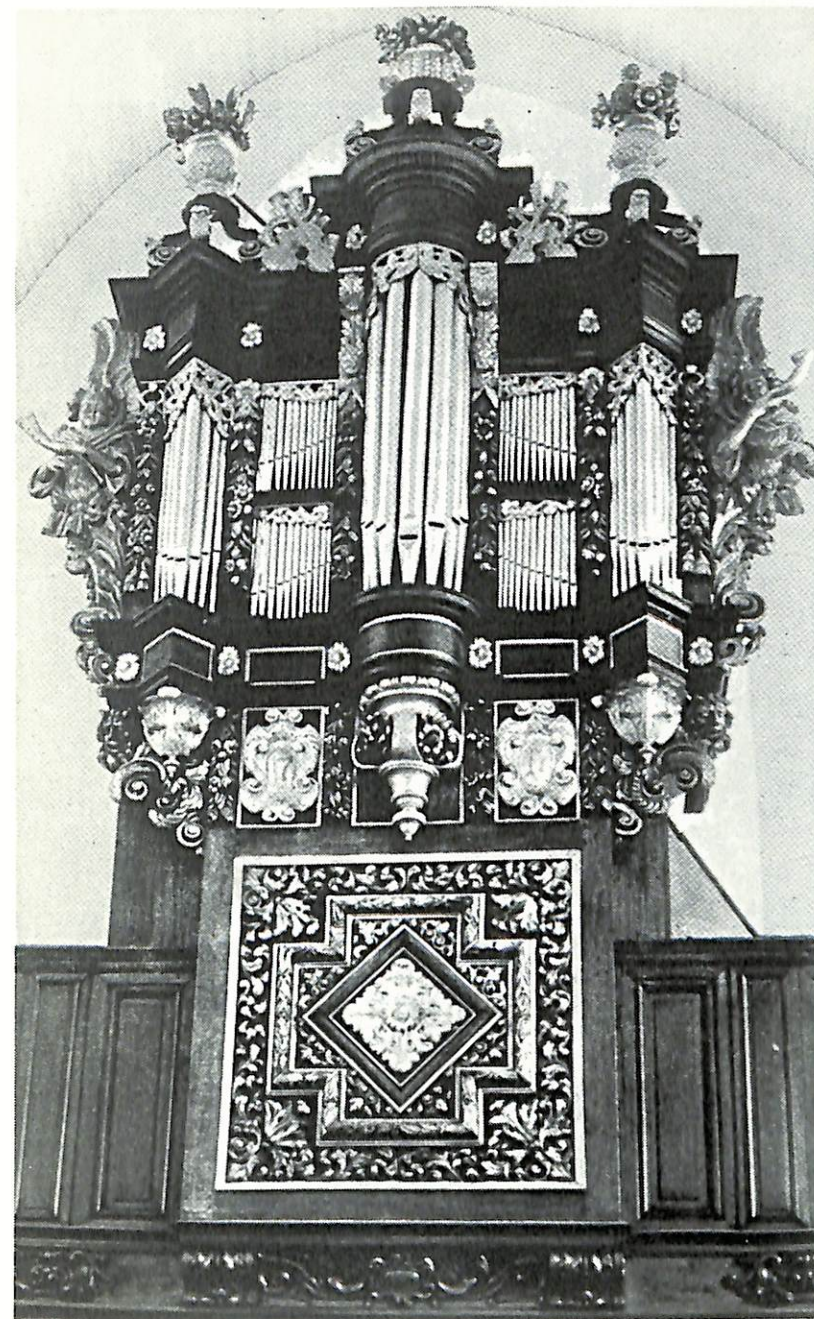
De betrachting om met een nieuwe restauratie van het orgel van Mariana het oorspronkelijk klankbeeld zo dicht mogelijk te benaderen, staat in verband met de talrijke culturele manifestaties, die in de loop van de laatste jaren rond het instrument

zijn ontstaan. Deze activiteiten gebeuren op initiatief van Elisa Freixo, een organiste die in São Polo geboren werd en o.a. bij Marie-Claire Alain en Guy Bovet studeerde en die dit Schnitger-orgel bespeelt. Daarnaast heeft zij ook nog een grote concertactiviteit in geheel Zuid-Amerika, de U.S.A. en vaak ook in Europa. Zij organiseert in Mariana een concertcyclus met jaarlijks meer dan 40 manifestaties waarin de activiteiten rondom het Schnitger-orgel centraal staan. Daar het potentieel aan concertbezoekers in de landelijke omgeving van Mariana niet groot genoeg is, wordt er nationaal promotie gemaakt via pers, radio, t.v. (die voormalige goudwinning in de omgeving van Ouro Preto en Mariana is heden één der belangrijkste toeristische attracties van Brazilië) en mailing (meer dan 3000 adressen worden geregeld over de concertactiviteiten aangeschreven). Hierdoor kennen deze concerten veel bijval en worden zij o.m. bezocht door concertgangers uit de 150 km. verder gelegen miljoenenstad Belo Horizonte, de hoofdstad van de staat Minas Gerais.

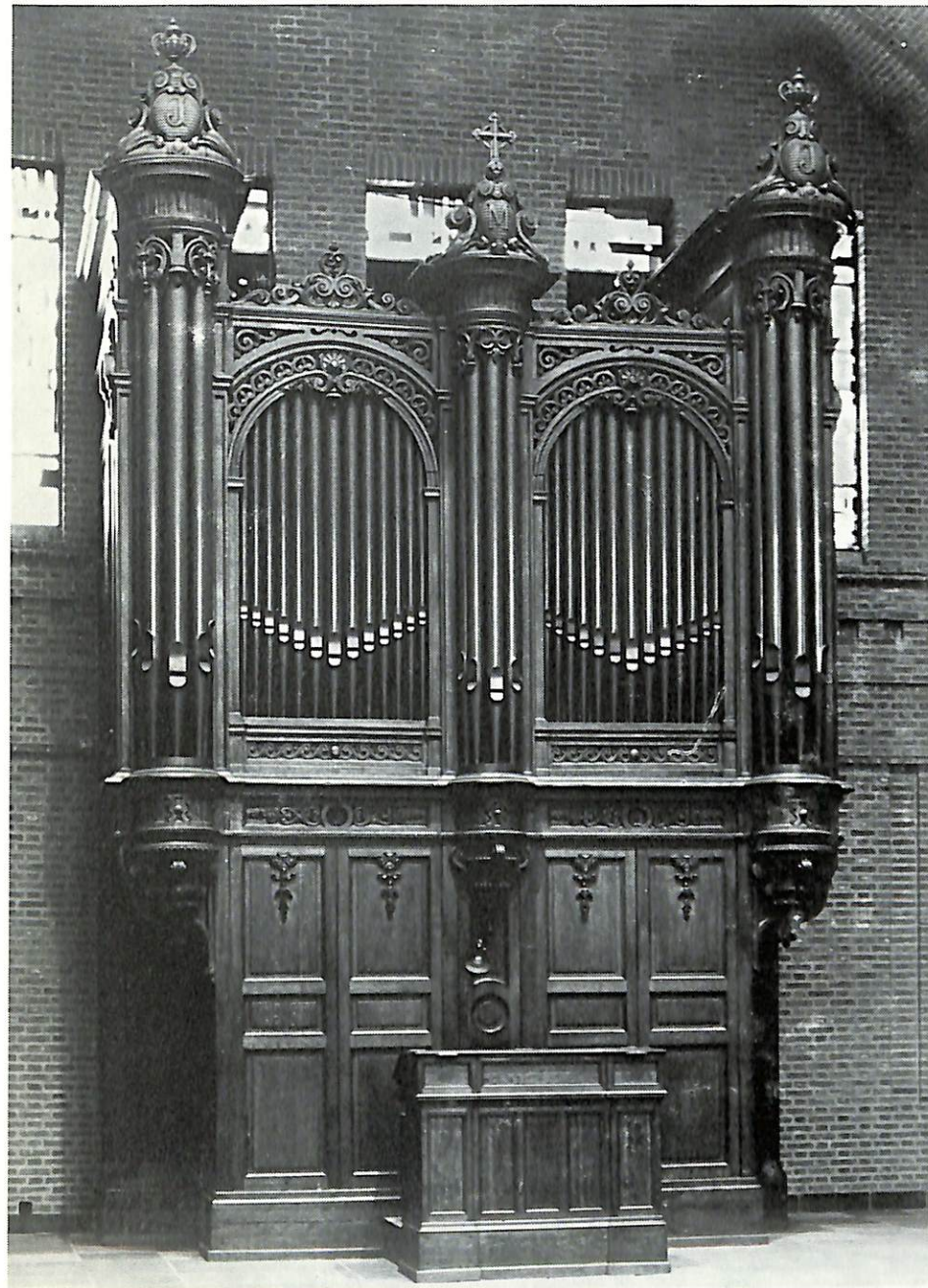
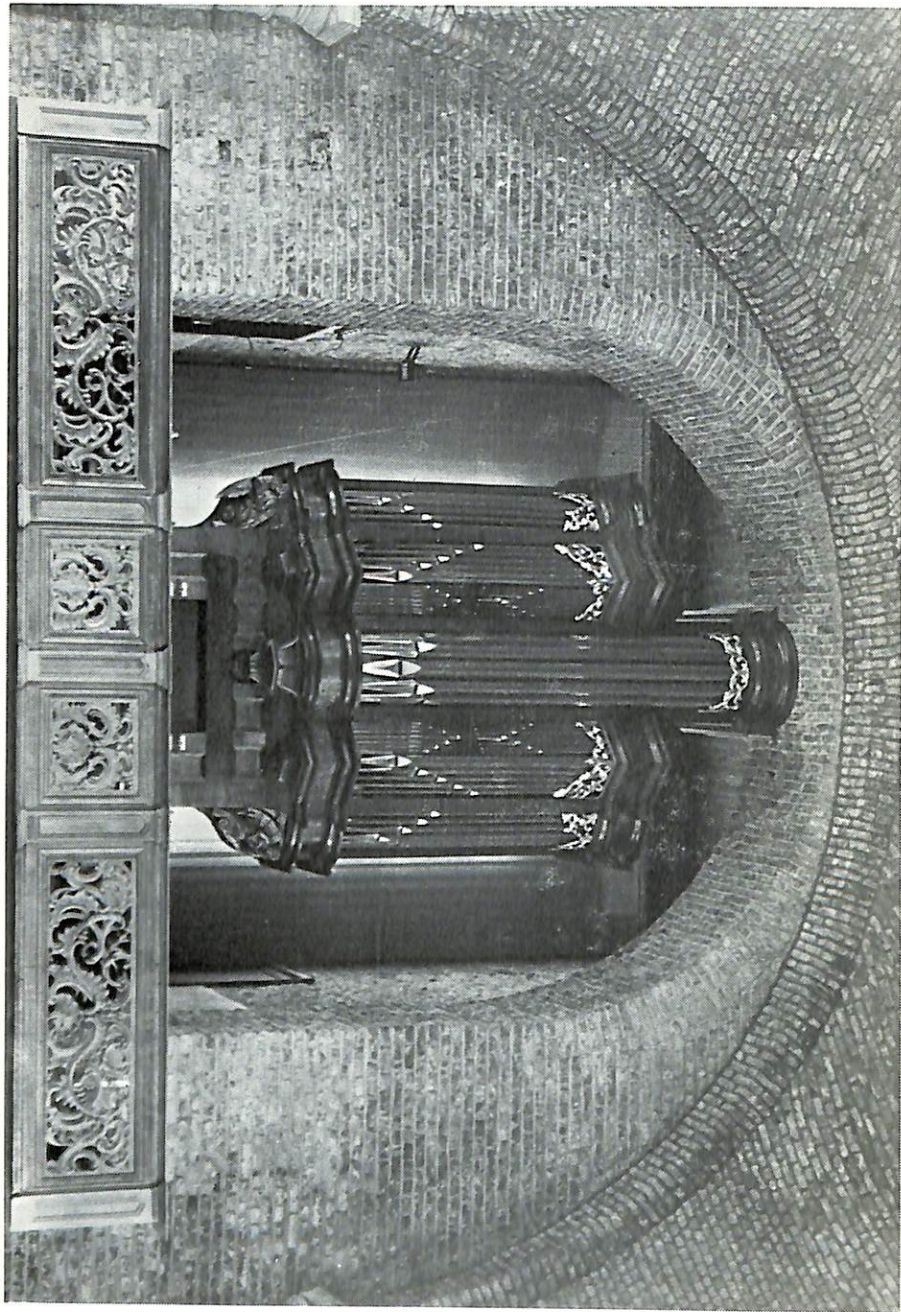
Bovendien worden geregeld cursussen met belangrijke Europese organisten georganiseerd, die tot de beleving van de Braziliaanse orgelcultuur bijdragen en die vooral door organisten van de jongere generatie van over het gehele land worden bijgewoond. De Braziliaanse orgelcultuur is heden hoofdzakelijk beïnvloed door de Duitse en Franse orgelbouw. Bij de nieuwe instrumenten in de grootsteden domineert de Duitse invloed. Er is ook een invloed van de Franse symfonische orgelschool merkbaar. De historische instrumenten, vooral de 18e eeuwse orgels in de staat Bahia spelen, ondanks het feit dat zij toe zijn aan een restauratie, momenteel nog een ondergeschikte rol doordat zij het ongeluk hebben ver van de centra van het Braziliaanse cultuurleven te liggen.

Met het oogmerk de activiteiten en bekommernissen rond de orgelcultuur beter te coördineren, werd in 1992 een «Braziliaanse Orgelvereniging» opgericht. De doelstellingen van de vereniging zijn, naast het organiseren van pedagogische activiteiten, een betere integratie van het orgel in het algemene culturele leven en de verbetering van de mogelijkheden tot tewerkstelling voor de organisten. Deze tewerkstelling is in geheel Zuid-Amerika slecht, o.m. door de «populaire» muziekstijl die de klerus in de kerken hanteert. Een inventarisatie en, op

Oostkamp Sint-Pieters-Banden

Asse Kapel Missionarissen H. Hart

langere termijn, de restauratie van de historische orgels, behoren naar de toekomst toe tot de belangrijkste opdracht. Arp Schnitger had niet kunnen dromen dat één van zijn instrumenten een kristallisatiepunt zou zijn in het streven naar de opbouw van een nieuwe orgeltraditie in een land dat bijna aan de andere zijde van de aardbol gelegen is.

Op welk orgel kan je op een verantwoorde manier muziek vertolken uit de twintigste eeuw?

Yves SENDEN

Als verduidelijking van de standpunten die ik heb verdedigd in het vorige artikel wil ik hierbij een exemplarische lijst geven van (bekende en minder bekende, goede en «slechte» tot verderfelijke) instrumenten die zich om een welbepaalde reden goed lenen tot het spelen van muziek uit onze eeuw.

Eerst echter enkele bemerkings vooraf.

Vermits componisten als Messiaen of Duruflé of Peeters of Karg-Elert enz. bijna vanzelfsprekend goed kunnen klinken op een romantisch en/of een compromis-instrument, vond ik het niet nodig om dat elke keer te vermelden. Alle geciteerde composities zijn effectief op het desbetreffende orgel tijdens een concert of een andere gelegenheid «uitgetest». De rangschikking van de instrumenten is alfabetisch.

Wanneer ik vermeld dat een bepaalde compositie goed klinkt op een instrument, wil dat niet automatisch zeggen dat ik het instrument *an sich* daarom geslaagd vind. Sommige hedendaagse werken klinken op verschrikkelijk slechte orgels toch nog goed. Om alle verwarring te vermijden heb ik ook een korte persoonlijke appreciatie neergeschreven van het instrument als instrument.

Antwerpen, O.L.V.-kathedraal : Schyven-orgel (4 man. + P)

* Een veelzijdig instrument dat een gemis aan kracht ruimschoots compenseert via een zeer uitgebreid kleurenpalet.

Dat kleurenpalet met talrijke dynamische schakeringen maakt dit instrument bijzonder geëigend voor clustercomposities. *Volumina* (herziene versie, 1966, György Ligeti) is in dat opzicht zeer geschikt. Wat op dit instrument vanwege de aard van de Barkermachine echter moeilijk te realiseren blijft, zijn korte, vinnige clusters. Neotonale composities, zoals *Pari Intervallo* (1976, Arvo Pärt), *Mixtiligne* (1982, Dominique Lawalrée) en *The Missouri Harmony* (1985, Christopher Fox) kunnen zeer goed, de laatste twee composities bijvoorbeeld met de Flûte Harmonique van het Grand Orgue.

Antwerpen, O.L.V.-kathedraal : Metzler-orgel (3 man. + P)

* Zonder twijfel op dit moment het meest volledige instrument in Vlaanderen om Duitse barokliteratuur op uit te voeren; de rijke diversiteit aan mooi geïntoneerde soloregisters gaat hand in hand met een overtuigend, gepolijst plenum.

De directe aanspraak van de mechaniek alsook de relatieve lichtheid ervan maken het mogelijk op dit instrument *Coulée* (1969) van György Ligeti uit te voeren. De problemen met de tessituur (as'') kunnen vermeden worden via oktavering.

Van Alain klinken *Joies* en *Luttés* (uit de *Trois Danses*) omwille van dezelfde directheid en ook de transparantie bijzonder overtuigend. De tweede dans, *Deuils*, kan in principe niet optimaal klinken op dit instrument, vanwege de afwezigheid van een strijkend register. Toch biedt het bovenwerk voldoende alternatieven in registratie om ook deze dans op een artistiek verantwoorde manier te brengen.

De hoger vermelde neotonale werken van Pärt, Lawalrée en Fox kunnen ook probleemloos op dit instrument.

Brussel, Vogelzang, Franciscanerkerk : nieuwbouw-orgel (4 manualen + P)

* Een merkwaardig instrument met een uitgesproken profile-ring naar de 20ste eeuw; positief binnen die optiek zijn de grote keuze aan registers en de directheid van de aanspraak; het feit dat je weinig opvallend mooi geïntoneerde registers aantreft (en ook enkele echt lelijke), alsook (en dat is veel erger) de onbegrijpelijke afwezigheid van eender welk 8'-register in het pedaal.

In tegenstelling tot wat je zou verwachten, is het niet zo evident om Boesmans «Fanfare II» waarheidsgetrouw te registreren; maar het eindresultaat werkt wel. Vooral het crescendo-effect van zacht tongwerk tot chamade mist zijn uitwerking niet.

De *Fragmenten en restauraties II* van Boudewijn Buckinx doen het op dit instrument bijzonder goed. Vanwege de grote keuze aan 8' kan je via een goed uitgekende klavierverdeling de partituur optimaal tot zijn recht laten komen.

Denderleeuw, Van Peteghem-orgel (3 manualen + P)

* Dit waardevol instrument uit ons patrimonium valt op door zijn «ruw» karakter en zijn toch wel grillige dispositie (waaronder enkele mooie soloregisters); ongemakkelijk voor de organist is wel het grote verschil in toucher tussen de verschillende klavieren.

Miroir (1989, Ad Wammes) is een compositie die balanceert op de grens tussen kitsch, repetitieve muziek en popmuziek. Vereist zijn 2 manualen, pedaal en een aantal fluitregisters. Het klinkt op bijna elk instrument. De Rameau-stemming geeft er in dit geval nog een bijzonder kleurtje aan.

Susanna (1994, Frank Agsteribbe) werd geschreven aan het romantisch orgel van de Sint-Joriskerk in Antwerpen en wordt best met een basson-hautbois uitgevoerd. Toch kan elk ander zacht tongwerk (in dit geval een Musette 8') dit werk tot zijn recht laten komen.

Gent, Sint-Jacobskerk : compromis-orgel (3 manualen + P)

* Van dit oorspronkelijk waardevolle Van Peteghem-orgel schiet nauwelijks iets aantrekkelijks over; echt mooie registers zijn nauwelijks nog te bespeuren en het plenum wordt gedegradeerd tot een decibelrijke klankmassa. Toch is ook dit instrument nog geëigend om muziek uit onze eeuw uit te voeren. Het is misschien oneerbiedig om het zo te poneren, maar toch : *Lost Sounds II* (1978) van Maki Ishii kan op eender welk instrument van minimum 2 manualen worden uitgevoerd. Het blijft evenwel een feit dat hoe meer registers je tot je beschikking hebt, hoe groter de variatie binnen de klankmassa's in de linkerhand zal zijn, en hoe overtuigender het eindresultaat. Zoals op dit instrument.

Fanfare II (1972) (1) van Philippe Boesmans klinkt op dit instrument nogal brutaal en niet bijzonder subtiel. Dat kan mede verklaard worden door een gebrek aan nagalm, maar een manifest gebrek aan goede intonatie blijft wel de hoofdoorzaak.

Dezelfde argumenten kunnen worden aangevoerd voor *Frasen* (Boudewijn Buckinx, 1990).

De grote werken van Kagel (*Improvisation ajoutée* en *Phantasie für Orgel und Obligati*) zouden evenwel min of meer op dit instrument tot hun recht kunnen komen.

Gent, Sint-Michielskerk : compromis-orgel (3 manualen + P)

* Ook dit instrument kan zich niet roemen op een mooi klankkleurenpalet of een overtuigend plenum. De grote keuze aan registers laat evenwel een klein beetje armslag toe en biedt zelfs interessante openingen naar muziek van onze eeuw.

Fragmenten en restauraties (Boudewijn Buckinx (1993) vereist een ruim palet aan dynamische en klankkleurschakeringen en is nu eens op klankversmelting, dan weer op duidelijk te onderscheiden polyfonie afgestemd. Het blijft evenwel een feit dat dit werk op een werkelijk mooi instrument veel beter tot zijn recht zal komen.

Fanfare II (Philippe Boesmans) klinkt hier beter dan op het vorige instrument, niet alleen vanwege de grotere nagalm.

Een repetitieve improvisatie in de stijl van Terry Riley (*Keyboard studies nr. 2*) werkt op dit orgel goed.

Jette, H. Clarakerk : historisch Italiaans barokorgel (1 manueel)

* Met zijn schitterende middentoonstemming en zijn sonore voce humana behoort dit instrument tot een van de beste getuigenissen van Italiaanse orgelbouw.

De repetitieve composities *two pages*, (1967) en *cadenza* uit *Einstein on the beach* (1976), beide van Philipp Glass, krijgen een extra dimensie door de niet-gelijkzwevende stemming. De delicate, vederlichte mechaniek maakt een zeer virtuoze uitvoering mogelijk.

Jette, Heilige Clarakerk : nieuwbouw barokorgel (2 man. + P)

* Een gewoon instrument, zonder in het oog springende kwaliteiten of gebreken (tenzij een enkel mechanisch ongemak).

De *zeven korte subversetten* van Boudewijn Buckinx (1990) worden gekenmerkt door een schrijfwijze waarbij elke stem zo duidelijk mogelijk dient te zijn. Daarom kunnen zij op heel wat (neo)barokke instrumenten worden uitgevoerd.

Laken, O.L.V.-kerk : romantisch orgel (3 manualen + P)

* Een van de fraaiste en meest overtuigende voorbeelden van een Frans symfonisch orgeltype, met een keur aan schitterende soloregisters en een zonder meer indrukwekkende intonatie; de rammelende mechaniek van het positief vormt de enige schaduwzijde van dit instrument.

Klinken schitterend : *Lost sounds II* (Maki Ishii), *Keyboard studies nr. 2* (Terry Riley), *Frasen* (Boudewijn Buckinx) en *Sequens* (Jan Welmers, 1979) (2). Van de ene kant is dat laatste werk bijzonder ongemakkelijk om uit te voeren in Laken, omdat de klank altijd wat «na» komt. Anderzijds zorgt de Barker voor een licht toucher, waardoor je in dit geval meer dan 20 minuten onophoudelijk tweeëndertigsten kan spelen.

Leiden, Hooglandse Kerk : Van Hagerbeer (1637) (2 man. + P)

* Inzake toucher en intonatie een zeldzaam getuigenis van orgelrestauratie (hoewel de vulstemmen aanleiding tot meningsverschillen geven).

Susanna I (Frank Agsteribbe) kan hier goed met de vox humana. Bovendien kan je er niet onderuit toe te geven dat dit werk bijzonder fraai klinkt op dit prachtig instrument. Het is gewoon het levende bewijs dat je voor 20ste-eeuwse muziek absoluut geen eigen soort instrument nodig hebt. Een echt mooi orgel volstaat.

Sint Niklaas, Tereken, Sint-Jozefskerk : nieuwbouw barok (2 manualen + P)

* Een goed bruikbaar barokinstrument waarvan de intonatie van de mixturen een zorgenkind blijft.

The missouri Harmony van Christopher Fox is in principe doenbaar op dit instrument. Het blijft wel een feit dat een aantal registers in de baskant qua intensiteit «wegzakt» ten opzichte van de diskant. Na wat zoekwerk kom je echter wel tot een acceptabele registratie. En het instrument inspireert.

Tongerlo, Norbertijnenabdij : compromis-orgel (4 man. + P)

* Op zichzelf biedt dit instrument niet veel bijzonders : de veelheid aan registers resulteert noch in een fraai klankspectrum noch in een krachtig plenum. Toch kan je van de nood een deugd maken.

Ondanks het gebrek aan kracht is dit orgel immers een instrument waar *Fanfare II* (Philippe Boesmans) zeer goed tot zijn recht komt. De opstelling van de speeltafel, de vervelende vertraging en de verschillende richtingen waarin de klank zich ontrolt resulteren vreemd genoeg in een opvallend positief eindresultaat.

Dit instrument is ook een van de weinige in België waar je min of meer probleemloos *Principal Sound* (Morton Feldman, 1980) zou kunnen uitvoeren. Het enige praktische bezwaar vormt het storende lawaai dat de elektrisch bediende zwelkasten voortbrengen. En het blijft natuurlijk een feit dat je geen echt mooi geïntoneerde prestanten te horen krijgt.

Winksele, O.L.V.-Hemelvaartkerk : historisch Vlaams barok-orgel (1 manuaal)

* Een geslaagde restauratie van een inspirerend instrument. Van het *Orgel motet* van Norbert Rosseau (1961) kan je redelijkerwijs aannemen dat het vooral goed klinkt op een romantisch of een compromis-instrument. Toch is ook een uitvoering op de zachte registers van dit barokorgeltje zeer goed te genieten.

Repetitieve muziek (cf. supra, Glass) doet het eveneens goed op dit instrument, zoals ook de improvisatie op Rileys *Keyboard Studies*, nr. 2. Je hebt weliswaar minder armslag inzake registratie, maar met de diskantregisters kan je mooie resultaten bereiken. Zo levert een veelvuldige herhaling van de notengroep c'-des'-c'-c'-des'-c' een mooi ritmisch effect op, omdat de Cornet pas vanaf des' loopt.

Neotonaliteit doet het vanzelfsprekend goed (zoals de 10 korte stukjes uit Lawalrée's *My organsketchbook* 1983).

Een passe-partout-compositie die je op elk orgel kan spelen dat een mooi tongwerk (8') bezit, is *sonate nr. 454*, Boudewijn Buckinx (1987, uit de *1.001 sonates*).

Nawoord

Uit dit kort overzicht blijkt hopelijk dat niet zozeer het type instrument van doorslaggevende aard is voor het spelen van 20ste eeuwse muziek, als wel de intrinsieke kwaliteit. Een werkelijk mooi orgel nodigt uit tot het vertolken van muziek uit onze tijd. Maar zelfs objectief slechte instrumenten blijven voor die muziek bruikbaar. Dat is een vaststelling waar je niet onderuit kan.

Als men mij zou vragen om een top-10 te maken van de beste Vlaamse instrumenten om 20ste eeuwse muziek te spelen, dan zou ik gewoonweg een lijstje maken van 10 echt goedgebouwde orgels.

Maar het is echt niet aan mij om zo'n lijst op te stellen. Dat mag u zelf doen.

(1) In het vorig artikel werd ten onrechte 1973 als datum van deze compositie aangegeven.

(2) Deze laatste twee werken werden door Leo van Doeselaar tijdens een concert op dit orgel uitgevoerd.

Orgels

Bolderberg : Sint-Jobkerk, restauratie en renovatie v.h. orgel

De brochure : *Restauratie en Renovatie 1994/95 van het Orgel in de Sint-Jobkerk te Bolderberg, 18de eeuw*, samengesteld door Michel Lemmens, orgeldeskundige voor Spectrum, bevat een uitvoerige toelichting waaruit onderstaande gegevens zijn overgenomen.

De ongekende geschiedenis van dit orgel, voorheen gekatalogeerd als waardeloos, wordt op boeiende wijze uitgewerkt. Het is een zoektocht die leidt naar een historisch instrument uit de Luikse orgelschool van de 18de eeuw. Van het originele orgel, toegeschreven aan J.B. Le Picard of aan zijn leerling, H. Müseler, bleven delen van : de windlade van dertien registers, de registerknoppen en 364 pijpen bewaard. In 1890 heeft Ruef uit Sint-Truiden dit historisch materiaal grondig door elkaar gehaald en in een nieuwe orgelkast te Bolderberg neergepoot. De reddings- en restauratieplannen van dit instrument, mede dankzij plaatselijk enthousiasme, evenals het vroegere prutswerk wordt uit de doeken gedaan. Op basis van de historische

kern, is een heraankleding gemaakt met nieuw materiaal, aansluitend bij het historisch materiaal. Een kritische reconstructie van het oorspronkelijk klankbeeld is nagestreefd. Het orgelmeubel is een nieuwe constructie, gemaakt naar hedendaagse smaak.

Ontwerpers : Spectrum n.v.

Orgelmaker : Thomas s.p.r.l.

Meubelmakers : Roux Meubelprojecten n.v.

Inspeling : 25 juni 1995 door Luc Ponet m.m.v. het Bolderbergs koor o.l.v. G. Borremans.

Orgelkast : nieuw, ontwerp van J. Roux en L. Bosquet. Polychrome beschildering, A. Weerelds.

Speeltafel :

manuaalomvang : C D - d3 (50 toetsen)

pedaalomvang : C D - d1 (26 toetsen) aangehangen.

Registerknoppen grotendeels origineel, overige onderdelen speeltafel grotendeels nieuw.

Dispositie : in volgorde van de lade :

Montre 8'	Sexquialtera II
Cornet III (vanaf cis 1, op bank)	Fourniture II
Bourdon '	Cymbale II
Prestant 4'	Trompette Bas/Sup
Flûte 4'	
Nazart 2 2/3'	
Tierce 1 3/5'	
Doublette 2'	
Cromhorne 8' bas/sup gerezeveerd	

Pijpwerk : 783 pijpen, waarvan 364 oude Luikse en 419 nieuwe pijpen, w.o. de het volledig tinnen front, alle in gehamerd metaal.

Legering in aansluiting op het oud materiaal : 89,6% lood, 10% tin en 0,4% koper.

Temperatuur : Rameau en do (1726), toonhoogte : a' = 415 Herz.

Windlade : (18de eeuw) twee delen : C-Dis-lade en D-E-lade in eik, niet gesponseld fundament.

Windvoorziening : Schuin opgaande balg, één inslaande vouw. Winddruk : 80 mm/waterkolom.

De brochure kan bekomen worden door storting van 200 frank op girorekening 735-1600340-22 van de kerkfabriek Sint-Job, Vrunvijver 25, 3550 Bolderberg (Heusen-Zolder), met vermelding «orgelbrochure». De verzending is in de prijs inbegrepen.

K. D'H.

Oostkamp : Sint-Pieterskerk, restauratie en renovatie v.h. orgel

Ter gelegenheid van de ingebruikname van het gerestaureerde en gerenoveerde J. Van Eynde-orgel van de Sint-Pieterskerk te Oostkamp, was een brochure beschikbaar, waaruit de volgende gegevens zijn overgenomen.

Het orgel werd gemaakt in 1717, jaartal vermeld op de orgelkast, door Jacobus Van Eynde. In 1749 en 1827 werden onderhoudswerken uitgevoerd door respectievelijk Andries Berger en Gerrit Hooghuis en in 1857 en 1870 door Charles Louis Van Houtte en zoon François.

De grote transformatie gebeurde in 1924 door Jules Anneessens met invoering van pneumatische tractuur. De dispositie werd totaal gewijzigd, het orgelmeubel verminkt en uitgediept en het doksaal werd verbouwd.

De decadente toestand van het orgel en het doksaal noopte tot de recente restauratie en renovatie. Optie : terugkeer het Van Eynde-orgel met het prachtige, grotendeels originele, orgelmeubel, met gebruik van de oorspronkelijke frontpijpen en de 12 kleine pijpen in het binnenwerk. Omdat het oorspronkelijk contract dd. 1716 niet werd teruggevonden, is aansluiting gezocht bij het Van Eynde-orgel te Stalhille.

Ontwerper : Gabriël Loncke.

Supervisie en begeleiding : Bestuur voor Monumenten en Landschappen, afdeling orgelzaken, van de Vlaamse Gemeenschap. Orgelmaker : Verschueren Orgelbouw Heythuysen BV.

Inspeling : zondag 19 juni 1994 door Chris Dubois.

Orgelkast : restauratie op basis van de bestaande reliëken, reconstructie van nieuwe achterwand naar voorbeeld van Stalhille.

Speeltafel :

Hoofdwerk, omvang : C D - c''' (48 toetsen).

Echo, omvang : c' - c'''

Beide klavieren in eik.

Dispositie : Hoofdwerk :

Vanture 4'	Larigot 1 1/3'
Cornet 5r	Sexquialtra 2r
Bourdon 8'	Fourniture 3r
Flûte 4'	Cimbal 2r
Nazart 3'	Vox humana 8' bas/sup : vb. dekanale kerk Moeskroen
Doublette 2'	Trompet 8' bas/sup
Echo : Cornet 5r	
Nachtgael : vb. van Van der Haeghenorgel, Gijverinkhove	
Tramblant : inliggend	
Ventile	

Pijpwerk : de legering van de labiaalpijpen sluit aan bij het Van Eynde-pijpwerk : 95% lood en 5% tin met wat antimoon en koper, metaal gehamerd. Schalbekers : C-D tot h van trompet uit vertind blik, bovenaan een gedeelte in stoffe, overige pijpen zijn vervaardigd uit vertind blik.

Temperatuur en toonhoogte op basis van insnijdingen op achterzijde van bestaande frontpijpen : zes reine tertsen. Toonhoogte ruim een halve toon lager dan huidige diapason.

Windladen : Hoofdwerk, sleeplade, Echo, blokwerk.

K. D'H.

Herfelingen-Herne : St.-Niklaaskerk nieuw orgel

Ter gelegenheid van de voorstelling van het nieuwe orgel, gemaakt door Stan Arnauts, werd een interessante programma-brochure beschikbaar gesteld, waaruit de meeste onderstaande gegevens zijn overgenomen.

Op basis van een uitvoerige studie van het Noord-Nederlandse orgel uit de 15de, 16de en gedeeltelijk 17de eeuw door dr. Jan van Biezen met medewerking van Koos van der Linde, is te Herfelingen gestreefd naar een betrouwbare reconstructie van het Utrechts orgeltype rond 1560.

Het klankidioom en de muciseerpraktijk ten tijde van Pieter Cornet, Jan Pieterszoon Sweelinck e.a. renaissance- en vroeg-barokke orgelcomponisten kan nu te Herfelingen proefondervindelijk bestudeerd en in praktijk gebracht worden.

Volledigheidshalve dient vermeld dat het koororgel in de abdijkerk te Grimbergen, door Ghislain Potvlieghe in 1981 gemaakt, reeds een belangrijke eerste stap was in die richting.

Ontwerper : Koos van der Linde.

Orgelmaker : Stan Arnauts.

Orgeltype : nieuw orgel naar de stijl van het *Utrechts orgeltype ca. 1650*, zoals o.m. gebouwd door Peter Jansz. de Zwart.

Inspeling : oktober 1995, Harald Vogel (D), Reitze Smits (N), Koos van der Linde (N) en Judith Meeus (B).

Orgelkast : hoofdwerk, onderpositief en vrij pedaal, gemaakt naar zuidelijk voorbeeld, o.a. het orgel van Quenast ca. 1550 en rugwerkkasten van grotere Noordelijke orgels.

Speeltafel :

manuaalomvang : CDE-c3

pedaalomvang : CDE-d'

Schuifkoppel Positief aan Hoofdwerk

Pedaalkoppel aan Hoofdwerk

Dispositie :

Hoofdwerk	Positief	Pedaal
Prestant 8' (vanaf a° dubbel)	Quintadeen 8'	Trompet 8'
Octaaf 4' (vanaf a' dubbel)	Fluit 2'	
Mixtuur 3-5 r. 2'	Siflet 1'	
Scherp 3-5 r. 1'	Regaal 8'	
Holpijp 8'		
Open Fluit 4'		
Siflet 1 1/2		

Pijpwerk : labiaalpijpen naar voorbeelden van Peter Janz. de Swart (ca. 1535-1597) in het oude Utrechtse Nicolai-orgel. Het regaal naar voorbeeld (waarschijnlijk van 16de eeuwse afkomst) van het orgel van de Sint-Bonifatiuskerk te Medemblik. De pedaaltrumpet naar het gelijknamige register uit het oude Nicolai-orgel te Utrecht.

Temperament : middentoonstemming.

Inlichtingen : «Bavoconcerten» Sint-Niklaaskerk Herfelingen, sekretariaat : Molenstraat 8a-B1670 Heikruis.

K. D'H.

Heverlee : Kapel van de Jezuiëten, Cavallé-Coll-orgel

In 1880 bouwde Aristide Cavallé-Coll een orgel voor de Paters Jezuiëten te Gent. De firma Klais verhuist in 1959 het instrument naar Heverlee en vervangt (jammer genoeg) de originele windvoorziening door middelmatig materiaal. Het orgel geraakte nadien in verval. In een eerste fase werden de windladen enige jaren geleden gerestaureerd door orgelmaker Stan Arnauts. De «Manufacture d'orgues de Bruxelles» s.p.r.l., Patrick Collon, heeft nu recent volgende werken aan het orgel uitgevoerd :

- restauratie van de speeltafel
  - reiniging van de mechaniek
  - herstel van de orgelkast
  - vervangen van de moeren
  - wegwerken van speling op het wellenbord
  - nazicht van de intonatie van de labialen en de tongwerken.
- Daarnaast werd het instrument volledig gestemd.

Het Cavallé-Coll orgel klinkt thans bijzonder mooi. De sonositeit en de kwaliteit van de registers is opmerkelijk. De Paters Jezuiëten (in het bijzonder Pater De Smet) koesteren met veel interesse en zorg een bijzonder waardevol instrument.

Dispositie :

Grand-Orgue : C-g'''	Récit expressif : C-g'''
Bourdon 16'	Bourdon 8'
Montre 8'	Viole de gamba 8'
Flûte harmonique 8'	Voix céleste 8'
Salicional 8'	Flûte octaviante 4'
Prestant 4'	Trompette 8'
Plein Jeu harmonique II-III	Basson et hautbois 8'
	Voix humaine 8'

Pédale : C-f
Sousbasse 16'
Basse 8'
Trompette 8'

Accouplement Grand-Orgue/Récit
Tirasse Grand-Orgue
Tirasse Récit

Trémolo
Pédale d'orage

L. B.

Asse : Kapel Missionarissen van het H. Hart - Delhaye-orgel

In de kapel van de Missionarissen van het Heilig Hart te Asse staat recent een historisch Jean-Joseph Delhaye orgel opgesteld uit 1844. Dit éénklaviersinstrument werd oorspronkelijk gebouwd voor de kapel van de Zusters Ursulinen te Hoogstraten. Theophil Boeckx uit Brussel transformeerde dit orgel tijdens W.O. II. Ter gelegenheid van de overbrenging naar Asse werd het orgel terug in de originele toestand gebracht, dankzij de goede zorgen van Pater Gabriël willems.

Speeltafel :

manuaalomvang : C-f'''
aangehangen (kist)pedaal : C-g

Dispositie :

Prestant 4'	oud
Bourdon 8'	oud
Montre 8' diskant	oud
Cornet V	gedeeltelijk oud
Flûte 4'	oud
Doublette 2'	oud
Nazard 2 2/3'	nieuw
Mixtuur III	nieuw
Trompet 8' bas en diskant	nieuw

Windlade :

deling bas/diskant : c'-cis'
toonhoogte : a' = ca. 430 Hz

Samenstelling mixtuur III :

C	Gis	cis°	cis'	gis'	cis''
2/3	1	11/3	2	22/3	4
1/2	2/3	1	11/3	2	22/3
1/3	1/2	2/3	1	11/3	2

L. B.

Knokke H.-Hartkerk 4de int. improvisatieconcours

Kamiel D'HOOGHE

Op initiatief van Rudy Van Der Cruyssen, directeur van de Stedelijke Muziekacademie van Knokke-Heist en organist aan de H.-Hartkerk aldaar, werd tijdens de voorbije zomer voor de vierde maal het E. O. I. (*European Organ Improvisation*) Concours georganiseerd.

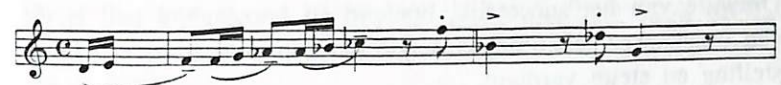
Niet minder dan 17 kandidaten uit acht landen schreven in. De jury had de volgende samenstelling : Kamiel D'Hooghe (B), voorzitter, Pierre Cogen (F), Jos Van der Kooy (NL), Wilhelm Precker (D) en Lionel Rogg (SCH).

Vier voorafgaande orgelconcerten gegeven door drie buitenlandse juryleden, hebben de toon gezet. Jos Van der Kooy concerteerde en improviseerde te Waregem en te Oostkamp. Lionel Rogg profileerde zich te Veurne, o.m. als een zeer boeiend componist en Pierre Cogen improviseerde te Knokke een opmerkelijke *Triptyque grégorien* met als bewegingen *joyeux, douloureux, glorieux*.

Het uitstekend georganiseerd concours begon met een selectieproef, bestaande uit een vrije improvisatie op een gegeven thema en een partita. Voor het thema van de partita werd het Vlaamse kerstlied : *Het viel eens hemels douwe* gekozen.

Sommige kandidaten vermeden zich in de barokstijl, andere zochten hun heil in kleurrijke Messiaen-achtige harmonieën. Het was opmerkelijk vast te stellen dat de harmonisatie dikwijls minder boeiend was dan de vrijere uitwerking.

Het thema van Jos van der Kooy voor de vrije improvisatie was voor enkele kandidaten aanleiding om met veel stuwkracht ritmische impulsen te ontwikkelen.

Vier kandidaten werden toegelaten tot de finale. Zij dienden eerst te improviseren op de gregoriaanse hymne *Pange lingua*. De meeste kandidaten hadden enige moeite met de lengte van dit thema en bleven enigszins onder het niveau van de vorige dag, wellicht ook te wijten aan de spanning. Voor de sonatevorm werd andermaal een thema van Jos Van der Kooy opge-

geven. Het tweede thema konden de kandidaten zelf voorstellen. De meeste finalisten presenteerden een overtuigende Sonatensatz, zoveel mogelijk aansluitend bij de beide thema's, waaruit dan weer diverse motieven werden ontleend en uitgewerkt in dialoogvorm, met echowerking, akkoordisch en polyfoon, om te komen tot een omlijnd geheel.

Drie laureaten werden geklasseerd in de volgende orde : 1. Thomas Dahl (D), 2. Jan Pieter Karman (NL), 3. Peter Reulein (D). Als vierde finalist werd Alfred Müller (D) vermeld. Andermaal is gebleken dat gedegen improvisatiekunst enkel kan groeien tot een gerijpte en terzelfdertijd spontane musiceervorm op basis van veel scheppend talent en dagelijkse training.

Deze vierde editie van het Internationaal Improvisatieconcours te Knokke is uitgegroeid tot een orgelfeest met grote uitstraling waarbij een paar vaststellingen in het oog springen :

- * het aantal kandidaten, komend uit uiteenlopende orgelscholen, is opmerkelijk gestegen,
- * het niveau is zeer hoog en kan wedijveren met soortgelijke buitenlandse concours,
- * de Duitse orgelschool is in aantal, met tien kandidaten, en qua niveau leidinggevend,
- * de Nederlandse orgelschool leverde tijdens de vier voorbije sessies telkens laureaten.

Omwille van het succesrijk, boeiend en hoogstaand peil is dit een uniek orgelgebeuren in België dat een nog ruimere belangstelling en steun verdient.

Knokke dient voor de improvisatiekunst op het orgel uit te groeien tot de ontmoetingsplaats. Mede door de steun vanwege Radio 3 en diverse overheidsinstanties, bedrijven en privépersonen, gaat de belangstelling en de uitstraling in stijgende lijn. Het is aan te raden nu nota te nemen van de eerste lustrumviering in augustus 1997.

Eerste Vlaamse orgeldagen

Ronny PLOVIE

Van 23 tot 25 augustus 1995 vonden de eerste Vlaamse Orgeldagen plaats te Halle, georganiseerd door de vzw «De Principaal», plaatselijke orgelvereniging. De stuwende kracht achter de hele opzet was Paul De Maeyer, afgevaardigd bestuurder van «De Principaal». Het geheel was opgevat als een festival voor de amateurorganist. Twee belangrijke objectieven werden gerealiseerd : een orgelwedstrijd en een ruim aanbod van activiteiten i.v.m. het orgel en de organist.

1. De orgelwedstrijd

De wedstrijd vond plaats op orgelpositieven voor de gelegenheid geplaatst in de muziekacademie, in de Paterskerk, en in de Nieuwe Raadzaal van het stadhuis van Halle. Orgelbouwer Thomas stelde het nieuwe koororgel voor de Sainte-Marguerite in Luik eerst nog even op in Halle.

De wedstrijd bestond uit twee proeven : préselectie en finale. Er werden enkel amateurorganisten toegelaten op lager, middelbaar en hoger niveau. De jury werd voorgezeten door Luc Ponet. Het programma van de préselecties bestond uit twee stukken, samen maximum 10 minuten. Elk van deze stukken mocht een orgelwerk zijn of een liedbegeleiding met variaties of een improvisatie. De finale bestond uit een Engelse Voluntary in twee delen en één vrij werk of improvisatie. Ondergetekende was jurylid bij de préselecties van de hogere graad. Buiten enkele uitschieters was het niveau niet echt hoog te noemen, maar er werd meestal met inzicht en enthousiasme gemusiceerd. Toch is het merkwaardig dat sommige kandidaten als enige speelwijze het absoluut legato aanwendden. Slechts enkelen waagden zich op het terrein van de variatie en improvisatie. Eén kandidaat liet een eigen compositie horen.

De laureaten :

Elke deelnemer werd met een mooi aandenken bedacht (minstens een CD en een gekalligrafeerd attest).

In de lagere graad :

- Prijs van «De Principaal» v.z.w. : Annelynn Ballieu uit Overijse;
- Prijs «Het orgel in Vlaanderen» : Denis Roosen uit Hasselt;
- Prijs «Leuvense Orgelkring» : Wilfried Boon uit Dilbeek.

In de middelbare graad :

- Grote Prijs van de stad Halle : Wouter Dekoninck uit Halle;
- Prijs «Het orgel in Vlaanderen» : Alex Christiaens uit Wilsede;
- Prijs «Leuvense Orgelkring» : Nico Ronsse uit Anzegem.

In de hogere graad :

- Prijs van «De Principaal» v.z.w. : Els Biesemans uit Berchem;
- Prijs «Het orgel in Vlaanderen» : Ben Van Nespren uit Ekeren;
- Prijs «Leuvense Orgelkring» : Johan Famaey uit Lokeren.

Daarnaast waren er nog prijzen voor de oudste deelnemer (Prijs van de Kempense Cultuurkring), voor de jongste deelnemer (Prijs van de Orgelkring Limburg) en voor improvisatie (Prijs van de Vriendenkring van de Academie).

Voor de eervolle vermeldingen was voorzien :

- Prijs van de Orgelkring Aalst
- Prijs compositie (geschonken door W. Michiels)
- Prijs van de Brusselse Orgelkring
- Prijs van de «Orgelkring van de Druivenstreek»
- Prijs van Muziekhandel Praetorius (Antwerpen).

2. Andere activiteiten

Naast de wedstrijd waren nog tal van andere activiteiten voorzien, zoals workshops, ateliers, orgeltrips,...

Op donderdag 24 augustus mocht coördinator Paul De Maeyer het startsein geven in de Paterskerk. In zijn inleiding verheugde hij zich zeer terecht over de grote opkomst en de grote respons van orgelleraars en orgelbouwers. Omdat hij het positieve denken wilde accentueren werd gekozen voor werking rond het orgel-positief. Uit de openingstoespraak van Mgr Luc De Hovre onthouden we vooral dat «orgel en organist een onvervangbare plaats moet hebben» en dat «organisten bedienaars zijn die meer aandacht verdienen».

a) de ateliers :

De ateliers vonden op donderdagvoormiddag plaats en waren opgevat als kennismakingsronde. Het atelier *Sesquialter* groepeerde leerlingen lagere graad o.l.v. Eduard Govaerts, Marc Van Driessen en Paul De Maeyer. Zij mochten alle aanwezige klavierinstrumenten uitproberen : orgelpositieven, clavecimbel, harmonium, beiaard en historische vleugel en pianoforte.

Het atelier *De Mixtuur* verzamelde gevorderde academieleerlingen o.l.v. Lieven Strobbe, Ronny Plovie, Jo Van Den Durpel en Daniël Vanden Broecke. Onderwerpen hier waren : orgelbouwkunde en verhelpen van kleine defecten en welke literatuur op welk instrument.

Atelier *Vox Humana* verenigde o.l.v. Luc De Winter en Frank Heye kerkorganisten en luisteraars. Zij hadden het over liturgische muziek voor orgelpositief en aanpak van de orgelzorg : restauratie, onderhoud en nieuwbouw.

Het atelier *Sifflet* was verspreid over twee volle dagen. Marnix De Cat en Luc Dockx werkten met kinderen van 5 tot 11 jaar. Zij maakten kennis met de onderdelen van een orgel door een levend orgel te maken en tekenden zelf een orgelfront. De kinderen werkten samen rond de geschiedenis van «Koning Prestant» en «Polle de orgeljongen».

In de ateliers werd orgelbouwkunde gegeven door Wilfried Praet, Etienne De Munck, Koos Van de Linde en Stan Arnauts.

De literatuur werd besproken door Reitze Smits (orgel) en Luk Van Landuyt (liturgie). Orgelzorg was het terrein van Patrick Roose en Wannes Vanderhoeven.

b) De workshops :

In de namiddag konden de deelnemers kiezen tussen verschillende praktijkgerichte cursussen. Karen Scheldeman, Eduard Govaerts, Daniël Vanden Broecke en Wannes Vanderhoeven informeerden de groep over kerkliedbegeleiding, terwijl Frank Heye de problematiek van het begeleiden van solisten behandelde. Yves Senden, Paul De Maeyer, Luc De Winter, Paul Dinneweth en Dirk Blockeel lieten de deelnemers improviseren. Wie wou componeren kon terecht bij Eduard Govaerts en Luc De Winter. Het harmoniumspel werd toegelicht door Wannes Vanderhoeven en Nico Declerck. Er was initiatie voorzien in beiaardspel door Eddy Mariën. De literatuur werd opgedeeld naar stijlperiode : Peter Breugelmans en Koos Van de Linde behandelde de Middeleeuwen tot Barok, Reitze Smits en Lieven Strobbe het Klassiek. Jo Van den Durpel en Marc Van Driessen mochten de Romantiek behandelen op het Van Bever-orgel in Ternat, terwijl ondergetekende tussen de bedevaarten door in de basiliek de hedendaagse partituren besprak.

c) en verder :

Jos Meersmans zorgde op donderdagavond voor de vertelling van een postmodernistisch sprookje, doorspekt met getallensymboliek en voorzien van muziek van Bach. Het sprookje is trouwens opgedragen aan J.S. Bach en Kees Van Houten (auteur van de boeken «Bach en het getal» en «Die Kunst der Fuge en het getal»).

Er waren drie concerten in de raadzaal van het nieuwe stadhuis van Halle. De moderne raadzaal is bovendien behoorlijk goed uitgerust en klinkt goed.

Frank Heye en Astrid Verstuyft (dwarsfluit) verzorgden een middagconcert. 's Avonds traden Ronny Plovie en Joost D'Hont aan met

literatuur voor twee orgelpositieven. Het laatste concert werd opgeleusterd door Paul De Maeyer, Peter Breugelmans en Marnix de Cat met werken voor 3 orgelpositieven (!).

Er was een permanente infobeurs over orgelzorg van de dienst Monumenten en Landschappen, orgel-CD's, partituren, orgelverenigingen, werk van orgelbouwers, tijdschriften, zelfbouwpakketten...

Er werden orgelexcursies ingericht naar Herfelingen, Leerbeek en Ternat. Koos Van de Linde en Peter Breugelmans gaven nog een lezing met dia's en klankmontages over de Europese orgelstijlen. Marc Van Driessen ging in een andere lezing in op de problematiek van het oefeninstrument van de organist.

Slotbemerkingen :

1. Zoals reeds eerder gezegd was de respons zeer groot, mede door de voortreffelijke promotie. Hiervoor tekenden de stad Halle en de medewerkers van De Principaal v.z.w.

Toch vond ik het merkwaardig dat een twintigtal geïnteresseerden zich pas aanmeldde op de eerste dag, lang na de deadline van inschrijving. Blijkbaar realiseren zij zich onvoldoende dat uurroosters en activiteiten georganiseerd worden a rato van het aantal inschrijvingen. Wanneer zij daar in extremis nog bij willen aansluiten dan belasten zij de organisatie zwaar.

2. Men kan zich afvragen of de organisatie niet teveel activiteiten voorzag. Uit de enquête bleek echter dat de deelnemers dat niet als negatief hebben ervaren : ze kregen zeer veel informatie, weliswaar beknopt maar het ziet ernaar uit dat voor velen deze informatie een aanzet en een aanmoediging is om die verder uit te diepen.

3. Er was een verzorgde programmabrochure beschikbaar. De samenwerking tussen de docenten was zo vruchtbaar dat niet minder dan vijf verzorgde cursussen werden uitgegeven :

- een werkmapp literatuur van middeleeuwen tot klassiek;
- kerkliedbegeleidingen voor Advent en Kerstmis;
- praktische tips bij het realiseren van begeleidingen;
- partituurbundel begeleiding solisten;
- infobrochure over orgelbouw en orgelcultuur.

Deze cursussen zijn nog telefonisch te bestellen bij «De Principaal», tel. 09/228.95.78.

Ter bespreking

Die historische Acbi-orgel in Ennen (Schweiz/Wallis), label ARS MUSICI AM 1107-2 DDD; Freiburg 1994; Zsigmond Szathmáry met een barokprogramma.

Het verrast een beetje de naam Szathmáry, die ons vooral bekend is door zijn vertolking van eigentijds werk, aan te treffen met werk van Buxtehude, Sweelinck, Reincken, Gabrieli, Frescobaldi, Scarlatti, Rossi, Bach (Harmonisches Labyrinth; vermoedelijk ware auteur is J.D. Heinichen, verklapt ons het tekstboekje) en Pachelbel. Het is inderdaad geen barokspeler naar actuele maatstaven die we hier horen : te geprononceerde staccati in b.v. de introductie van Praeludium BuxWV 149, de Ciacona f-moll van Pachelbel die appeleert aan de editie Mattaei (en die hier ietsje wrang klinkt in de Werckmeisterstemming), kortom een gezuiverde neo-barok. De tempi liggen aan de hoge kant. Maar laat ons zoals op het feest in Kana het goede voor het laatst houden. Verdienstelijk is dat er hier gedemonstreerd wordt dat op een

éénklaviers-orgel (10 reg.) met beperkt pedaal (16', 8' en Posaune 8') aardig wat belangrijke literatuur kan gespeeld worden zonder armtierig te klinken (de akoestiek werkt weliswaar zeer goed mee). Verder wordt de aandacht vastgehouden door een interpretatie die nooit verveelt; de Toccata van Frescobaldi is een toonbeeld van hoe dergelijke «droge» partituur tot leven kan gewekt worden met versieringen, omspelingen, tempowisselingen e.d.m.

Een ontdekking voor mij was de Toccata (7, re min.) van Michelangelo Rossi : na een nietsvermoedende introductie begint een vuurwerk van chromatiek in pure Sturm und Drang-sfeer. Een 53 minuten muziek, op een draagmedium dat tegenwoordig wel tot tegen de 80 minuten kan bevatten, is wat minimaal; hopelijk wordt de prijs navenant gehouden.

Het Chr. Aebi-orgel is na vele wijzigingen grondig gerenoveerd in 1968; het toont ons niettemin dat er in Wallis (Valais) nog wat anders te zien is dan het beroemde orgel van Sion. P. R.

Remy Syrier bespeelt het Kayser-orgel in Lohmen (Saksen); label SYNCOOP (Schiedam) 5753 CD 146; 52'56" DDD

Joh. Chr. Kayser (een Silbermann-navolging) bouwde dit orgel in Lohmen bij Dresden in 1789.

Doffe en toch zeer directe fluiten, lage mixtures, een Posaunenbas die knort als een fanfare-Bombardon, en daarbij nog een droge akoestiek (houten banken, houten galerijen, tonvormige ruimte) : het is wel even wennen voor oren die op de suave (niet flauwe!) en tintelend frisse Vlaamse rococo ingesteld zijn. Kleine combinaties als b.v. Bourdon en Prestant 4 (ook met Octaaf 2) klinken ons dan wel weer vertrouwd. Niettemin, dankzij het feit dat dit orgel zijn authentiek historisch klankbeeld bewaarde, leent het zich bij uitstek voor vertolking van werk van componisten zoals de zonen en de leerlingen van J. S. Bach.

Op deze CD vinden we koralen van J.L. Krebs en G.A. Homilius, sonate VI van C. Ph. E. Bach en drie fugas van Kirnberger; het inleidende Praeludium & Fuga in d (BWV 539) komt eveneens goed tot zijn recht; tot slot de «dorische» Toccata (zonder fuga) van Bach, die ik persoonlijk toch liever op een Schnitger-type hoor. Appreciabel is dat we - ondanks de afwezigheid van nagalm - niet dolgedraaid worden door waanzinnige tempi die sommige zelfs gereputeerde barokvertolkers in de huidige tijd menen op ons te moeten loslaten. De articulatie is zeer beheerst. Op de windvoorziening moet omzichtig ingespeeld worden, zoniet begint de bovenbouw te dansen; Syrier weet voorbeeldig deze klip te omzeilen.

De commentaar (Nederl., Duits, Engels) in het tekstboekje is beknopt maar adequaat; wel missen we de helft van de dispositie-opgave (de linkerhelft kan men ontcijferen op de foto van de klaviatuur).

De CD is te verkrijgen door overschrijving van 675 Bfr. op rek. Kredietbank 456-6430611-25 t.n.v. R. Syrier onder vermelding van CD Kayser-orgel. P. R.

Mededelingen

Bescherming orgels te Brussel

In het mededelingenblad *Organum novum* van september 1995 meldt de verantwoordelijke uitgever Edouard Houtart dat te Brussel 70 orgels op een beschermingslijst zijn geplaatst, waarvan : 15 als volledig beschermde instrumenten, 29 als te vermelden op de lijst van te beschermen orgels, 26 die opgenomen worden in een officiële orgelinventaris. Bij een eerste oogopslag valt echter op dat het Cavallé-Coll-orgel van het Koninklijk Conservatorium niet is opgenomen op de lijst.

Andre Fleury overleden op 6 augustus 1995

De organist-componist, Andre Fleury, nestor van de grote hedendaagse orgelschool is op 6 augustus 11. te Le Vésinay op de gezegende leeftijd van 92 jaar overleden. Geboren op 25 juli, was hij actor en bevoorrechte getuige van de handel en wandel van vele grootmeesters zoals de blinde Franckleerlingen, Marthy en Mahaut, Fauré, Saint-Saëns, Widor, Vierne, Tournemire, e.a. die voor ons reeds sedert lange tijd geschiedenis zijn geworden. Aldus wordt, samen met zijn uitvaart, afscheid genomen van een groot stuk orgelgeschiedenis.

Zwitsers clavichordgenootschap

Aan het instituut voor muziekwetenschappen van de universiteit van Freiburg, Zwitserland, werd een clavichordgenootschap opgericht. Bernard Brauchli en Luigi-Fernando Tagliavini zijn voorzitter en onder-voorzitter. Bij de stichtingsleden is o.m. nog Johann Sonnleitner. Inl. : Société Suisse du clavichord, P.O. Box 1418 CH-1001 Lausanne.

Orgues et Claviers Toulouse

Aan het centrum voor hogere muziekstudies te Toulouse worden tijdens de maanden januari-maart 1996 thematische studies georganiseerd rond de componisten : Schumann, Mendelssohn en Brahms. Orgelleraren zijn : M. Bouchard en J.W. Jansen, Y. Uyama geeft les in piano-forte. L. Lohmann is gastprofessor vanaf 22 tot 26 maart. Inlichtingen : C.E.M.S. 17 Rue Larrey, F-31000 Toulouse.

Interpretatiecursus Nuernberg 9-13 april 1996

Het «Gesellschaft der Orgelfreunde» organiseert van 9 tot 13 april 1996 te Nürnberg de 20ste interpretatiecursus voor organisten, vooral gewijd aan de orgelmuziek uit de Franse en Duitse Romantiek en de Franse muziek uit de 20ste eeuw.

Inlichtingen : Dr. Olaf Zenner, Schwabenstrasse 3, D-50996 Köln.

Internationaal Orgelcompositieconcours 15 mei 1996

Op 15 mei ek. valt in het internationaal orgelcompositieconcours, georganiseerd door de *Saarlouiser Orgeltage-Pfarrkirche Lisdorf* de eindbeslissing over de ingezonden composities voor orgel. Geen leeftijdsgrens voor deelname aan het concours.

Inlichtingen : Kreisstadt Saarlouis - Kulturamt «Saarlouiser Orgeltage», Postfach 2260, D-66722 Saarlouis.

41ste Int. Orgel improvisatieconcours Haarlem 2-5 juli 1996

Het int. improvisatieconcours zal gehouden worden op het Christian Müllerorgel (1738) van de Bavokerk en bestaat uit twee voorronden op 2 en 3 juli en een finaledag op 4 juli 1996.

Aanmelding : een improvisatie op cassette over een gegeven thema voor 31 december 1995.

37ste Internationale Zomeracademie Haarlem 7-26 juli 1996

Piet Kee en Ewald Kooiman behandelen werken van J.S. Bach. Improvisatie wordt gedoceerd door Peter Planyavsky, Naji Hakim en Jos van der Kooy. Naast deze hoofdthema's, behandeld gedurende 16 dagen, worden volgende cursussen gedurende 8 lesdagen gegeven : Sweelinck, Franck, Vierne, Oudfranse muziek, Noordduitse muziek, Reger, Liszt en hedendaagse muziek, respectievelijk o.l.v. Bernard Winsemius, Guy Bovet, Bernard Lagacé, Harald Vogel, Ludger Lohmann en Zsigmond Szathmary. Workshops, gedurende 4 lesdagen gewijd aan het clavichord en J. Alain, worden gegeven door H. Vogel en Marie-Claire Alain.

Inlichtingen : Stichting Internationaal Orgelconcours, Postbus 3333, NL-2001 DH Haarlem.

Int. Orgelconcours Maastricht 26-31 augustus 1996

De *Stichting PRO ORGANO* van Maastricht, organiseert op initiatief van Jean Wolfs het *Concours l'Europe & l'Orgue Maastricht* in de orgelstad aan de Maas. Dit eerste internationaal orgelconcours, fungeert als sluitstuk van het Europees orgelfestival aldaar, dat sedert enkele jaren met groot succes wordt ingericht. De jury bestaat uit: Jean Boyer, Martin Haselböck, Krzysztof Latala, Ludger Lohmann, Thomas Trotter en Jean Wolfs als leden en Nicolas Meeus als voorzitter. De inlichtingenfolder is eerstdaags beschikbaar.

Inlichtingen: Stichting PRO ORGANO, Hertogstraat 51 B, NL-6211 ND Maastricht.

Historische opnamen van Franse orgelmuziek uit de 19de en 20ste eeuw (1).

In de voorbije maanden werden interessante en belangrijke «historische» opnamen opnieuw uitgebracht, ditmaal op CD:

— EMI CZS 7 674002: «*Messiaen par lui-même*». Deze box bevat 4 CD's waarop Messiaen volgende composities speelt op zijn orgel in de Ste.-Trinité te Parijs: Le banquet céleste (1926), Diptyque (1929), Apparation de l'Eglise éternelle (1931), L'Ascension (1933), La Nativité du Seigneur (1935), Les Corps glorieux (1939), Messe de la Pentecôte (1950) en Livre d'orgue (1951). De mono-opnamen gebeurden in 1956.

— ERATO 4509-92007-2: «*Messiaen*». Op deze dubbel-CD speelt Messiaen (1908-1992) zijn «*Méditations sur le Mystère de la Sainte-Trinité*» uit 1969 eveneens uitgevoerd op het mooie Sainte-Trinité-orgel te Parijs. Daarnaast werden ook de «*trois petites liturgies de la présence divine*» m.m.v. Yvonne Loriod op CD gezet.

— ERATO 4509-96952-2: «*Durufié - Requiem opus 9 / Pièces pour orgue*». De componist dirigeert hier zijn eigen Requiem en vertolkt daarnaast nog ruim een half uur eigen orgelwerk (Prélude, Adagio et Choral varié sur le «*Veni creator*» op. 4; Prélude en mi bémol mineur en Sicilienne (uit zijn suite op. 5). De orgelopnamen gebeurden te Soissons en (enkel voor de Sicilienne) in de St.-Etienne du Mont te Parijs, waar hij titularis was. De orgelpartij van het Requiem (hier opgenomen in orkestversie) wordt vertolkt door Marie-Madeleine Durufié-Chevalier.

— ERATO 4509-98526: «*Durufié*» Messie «*Cum Jubilo*», 4 motets op. 10, 3 Danses op. 6, Pièces pour Orgue. Ook hier neemt Maurice Durufié de dirigerestok ter hand. De orgelwerken (scherzo op. 2; Prélude et fugue sur le nom d'Alain op. 7) worden uitgevoerd op het orgel van de St.-Etienne du Mont door Marie-Madeleine Durufié-Chevalier, echtgenote van de componist.

— EMI CDC 5 55037 2: «*Composers in Person*». Op deze CD zijn vertolkingen te horen door Widor, Messiaen, Dupré en Vierne van eigen werk. De CD bevat uittreksels van het vroeger verschenen platenalbum «*Orgues et organistes français - 1930*» waarop nog meer organisten te horen waren (o.m. Bonnet, Tournemire, Gigout, ...). Widor vertolkt de toccata uit de 5de symphonie en delen uit zijn Symphonie gothique op. 70, Vierne improviseert en speelt het Andantino uit de 1e suite van zijn «*Pièces de Fantaisie*» op. 51, Dupré voert de «*Berceuse*» uit zijn Suite Bretonne, op. 21 uit, alsook het nr. 3 van zijn «*Trois préludes et fugues* op. 7). Messiaen besluit met zijn «*Banquet céleste*» en «*L'Ascension*». Beide werken zijn ook terug te vinden op de CD-box «*Messiaen par lui-même*». Jammer dat het geciteerd belangwekkend platenalbum niet integraal werd heruitgegeven.

— ERATO 4509-94828-2: «*César Franck - l'œuvre intégrale pour orgue*». - *Hommage à André Marchal*. Het betreft hier een herpersing van de oude plaatopnamen van André Marchal met de 12 grote werken van Franck (6 en 3 pièces, 3 chorals), opgenomen op het orgel van de St.-

Eustache te Parijs. In het tekstboekje zijn de gebruikte registraties opgenomen, alsmede een notitie van André Marchal over het orgel van de Ste.-Clothilde, zoals hij dat heeft gekend in 1912, voor de transformatie van 1932. André Marchal gold in zijn tijd als een eminent Franck-vertolker.

— MERCURY 289-434311-2: «*Marcel Dupré playing the organ at St. Thomas church, New York City*». Dit zijn opnamen uit 1957. Dupré speelt de drie korallen en de «*Pièce héroïque*» van Franck alsook het Allegro uit de 6e symphonie op. 42 en het Salve Regina van Widor. Hoewel Dupré ook opnamen heeft gerealiseerd op het orgel van de St. Sulpice te Parijs (waar hij titularis was) lijkt het voor ons haast ongelooflijk dat hij muziek van zijn voorganger (Widor) en van Franck op een modern orgel in Amerika is gaan opnemen. Het orgel van St. Sulpice is haast «*volmaakt*» voor de uitvoering van de Franse symfonische orgelmuziek. Op deze CD past Dupré zijn «*lois d'exécution*», zoals genoteerd in zijn orgelmethode, perfect toe, hetgeen leidt tot een zeer rationele en koele uitvoering, ook in de zangerige passages. Deze CD vormt dan ook een zeer goed beeld van de «*uitvoeringspraktijk*» bij Dupré en toont ons vooral op welke manier we niet met Franse 19e eeuwse orgelmuziek moeten omgaan en ook dat is interessant.

— GIA CD-272: «*César Franck, played on the original Franck-organ of the basilica of Sainte-Clotilde, Paris by Jean Langlais*». Jean Langlais realiseerde twee integrale opnamen van het werk van Franck op het orgel van de Ste.-Clothilde te Parijs, nl. in 1963 (voor het platenlabel GIA) en in 1975 (voor Arion). Van deze GIA-opname verscheen in de USA in 1992 een heruitgave op CD.

— DANTE HPC010: «*Alfred Cortot*». Ditmaal geen orgelmuziek, maar pianowerk van Franck op deze historische CD-opname door de beroemde Franse pianist Alfred Cortot. Het zijn opnamen uit 1932 (prélude, Choral et Fugue), 1929 (Prélude, Aria et Final) en 1934 (Variations Symphoniques). De uitvoeringen zijn, ondanks de oude opnametechniek, gewoonweg schitterend. De gedrevenheid waarmee Cortot het piano-oeuvre van Franck speelt, moet menig organist inspireren bij de vertolking van Francks orgelwerk. De muzikale benadering van Cortot staat hier haaks op de «*rationaliteit*» van Dupré. LB

Agenda

DECEMBER

zo 3	14u30	Lommel, Sint-Pieterskerk, Kamiel D'Hooghe
do 14	20u	Leuven, Begijnhofkerk, Edward De Geest, m.m.v. Kristof Martens, dwarsfluit
zo 17	15u	Thimister, parochiekerk, Patrick Wilwerth
zo 17	15u	Grimbergen, Abdijkerk, Kamiel D'Hooghe, m.m.v. Gregoriaans Adbijkoor
wo 20	20u	Brussel, Protestantse kapel, orgel en harmonium, Joris Verdin
za 22	20u30	Coolen-Kerniel, Abdijkerk, Kamiel D'Hooghe, m.m.v. Gregoriaans Adbijkoor van Grimbergen

MAART

di 12	20u	Brussel, Kerk van Vogelzang, Kei Koito (J)

MEI

di 12	20u	Brussel, O.L.V.-ter Zavel, mis «de Grigny», Michel Bouvard (F)

JUNI

za 15	20u15	Achel, Sint-Monulfus- en Gondulfuskerk, Joost Vermeiren, m.m.v. Maaike Rademaekers, cello

Orgeltijdschriften

ARS ORGANI

Jg. 43, Nr 3 - sept. 1995 : A. Seip : *Die Orgelbauwerkstatt Onimus, M. Kölle : Der Baden-Durlachische Orgelbauer Georg Marcus Stein, C. Grohmann/M. Zimmermann : Int. Orgeltagung... in Thüringen.*

EREDIENSTVAARDIG

Jg. 11, Nr 4 - aug. 1995 : A. van der Lingen : *Sanering van kerkgebouwen. H. Jansen : componist als exegeet en liturg, F. Mehrrens.*
Nr 5 - okt. 1995 : H. Jansen : *Over kerkmuziek en spiritualiteit.*

GREGORIUSBLAD

Jg. 119, Nr 3 - sept. 1995 : J. Valkestijn : *De alternatim praktijk (1), P. d'Haese : De zingende kerk in Vlaanderen; J. Valkenstijn : † 1695 Henry Purcell 1995 (1), E. Koevoets : De orgelwerken van Otto Deden.*

HET ORGEL

Jg. 91, Nr 6 - juni 1995 : J. v. Biesbergen, J. Steemers : *De orgels in de Grote of Sint-Stevenskerk te Nijmegen.*
Nr 7 - juli/aug. 1995 : R. Dercksen : *Interview met André Fleury.*
Nr 8 - sept. 1995 : T. van der Ploeg : *Francisco Correa de Arauxo (1), P. Peeters & C. van Wageningen : Het Sauer-orgel in de Dom te Berlijn.*
Nr 9 - okt. 1995 : T. van der Ploeg : *Francisco Correa de Arauxo (2), J. Raas : Toekomst voor het orgel in een geseculariseerde muziekcultuur?*

LA TRIBUNE DE L'ORGUE

Jg. 47, Nr 3 - sept. 1995 : G. Bovet : *Les orgues au Mexique (9), G. Bovet : Tabulatures : quelques problèmes et quelques solutions.*

L'ORGANISTE

Jg. 27, Nr 3 - okt. 1995 : L. De Vos : *Le second contract de Gilman pour les Jésuites en Ile de Liège, J.P. Felix : Qu'est devenu l'orgue du «Johanninum» à Grand-Halleux?*

L'ORGUE

Nr 244 - april, mei, juni 1995 : M.C. Alain : *Notes sur la manière française, R. Ranquet : Les Thèmes de la Vierge Marie et de la «Douce mont» dans l'Orgelbüchlein de J.S. Bach, R. Mercadal : Louis Bonn, facteur germano-tourangeau.*

L'ORGUE FRANCOPHONE

1995 : *Themanummer : Orgues en Provence Côte d'Azur.*

ORGANIST EN EREDIENST

Nr 10 - okt. 1995 : M. Breij : *Georg Böhm, J. Telder : Kerkmuziek als oase in de woestijn, B. Wisgerhof : Het nieuwe orgel in Zundert.*

THE DIAPASON

Jg. 86, Nr 8 - aug. 1995 : E. Holt : *Four American Organ Works (1).*
Nr 9 - sept. 1995 : H. L. Huestis : *T. Koopman A story of a mother's love and devotion, E. Holt : Interpretive Suggestions for four American Organ Works (2).*

THE TRACKER

Jg. 39, Nr 2, 1995 : N.L. Orr : *Edward Hodges, the American Church, and Sacred Music at Mid-Century, J.J. Speller : Organ Music and the Metrical Psalms in Eighteenth-Century anglican Worship.*

- Verantwoordelijke uitgever : Kamiel D'Hooghe
- Voor de inhoud van de ondertekende artikels zijn alleen de auteurs verantwoordelijk
- Drukkerij Van Geertruyen - Asse